

Ключови показатели за социално включване и основни права в България

Тематичен доклад за децата

Този доклад обобщава резултатите от мащабно изследване, проведено в рамките на проект „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“. Проектът е финансиран по Програмата на Европейското икономическо пространство и Норвежкия финансов механизъм по покана BGLD-3.001, Програма „Местно развитие, намаляване на бедността и подобро включване на уязвими групи“.

Този доклад е разработен в рамките на проект „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните правата“, финансиран от Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2014 – 2021 (ФМ на ЕИП) по програмата „Местно развитие , намаляване на бедността и подобро включване на уязвими групи“. Националният Статистически Институт (НСИ) и Агенцията на Европейския съюз за основни Права (FRA) разработиха инструментариума за изследване и определиха списъка с индикатори. НСИ проведе мащабното представително проучване, обработи резултатите и изчисли индикаторите, използвани в доклада. Центърът за изследване на демокрацията (партньор на изследователската мрежа на ФРА в България) анализира данните и състави първия вариант на аналитичния доклад. ФРА провери индикаторите, предостави коментари и редакции на различни етапи на неговото финализиране.

Съдържание

Съдържание	3
Списък на графиките	4
Въведение	6
За изследването накратко.....	8
Структура и фокус на доклада	9
1. Ранно детство 0-4 години	11
Акценти.....	11
1.1. Здраве	11
1.2. Образование, грижи и развитие	13
1.3. Условия на живот, бедност и семейна среда	19
2. Деца на възраст от 5 до 14 години.....	26
Акценти.....	26
2.1. Здраве	27
2.2. Образование.....	28
2.3. Условия на живот, бедност и семейна среда	33
3. Деца на възраст от 15 до 17 години.....	45
Акценти.....	45
3.1. Здраве	45
3.2. Образование и заетост	52
3.3. Условия на живот и бедност.....	53
Изводи и препоръки.....	59
Здраве.....	59
Образование, грижи и развитие	60
Условия на живот, бедност и семейна среда.....	61

Списък на графиките

Графика 1: Дял на децата на възраст 0-4 години, които посещават детска градина или ясла, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	15
Графика 2: Дял на децата на възраст от 3 години до възрастта за започване на задължително начално образование (7 години), които посещават предучилищно образование и грижа в ранна детска възраст, по пол, етнос по самоопределяне, риск от бедност, местоживееене, размер на домакинството и интензитет на незаетост (%).....	17
Графика 3: Ранно детско развитие на децата на възраст 3-4 години (%)	18
Графика 4: Дял на децата на възраст 0-4 години, живеещи в лоши жилищни условия (в прекалено тъмно жилище или жилище с течащ покрив/мокри стени, под или без баня/душ или без тоалетна в жилището), по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)	20
Графика 5: Дял на децата на възраст 0-4 години, живеещи в домакинства, които не разполагат с минималния брой стаи съгласно Европейската дефиниция за пренаселеност, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)	22
Графика 6: Дял на децата, живеещи в домакинства, които живеят в райони с недостатъчно училища или детски градини (%)	23
Графика 7: Дял на децата, живеещи в домакинства без работа срещу заплащане, по възраст (%)	24
Графика 8: Дял на децата на възраст 5-14 години, които имат продължителни (хронични) заболявания или здравни проблеми, и оценка на здравето на децата на възраст 5-14 години (%)	28
Графика 9: Дял на децата на възраст 5-14 години, които посещават училище или детска градина, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	30
Графика 10: Дял на децата в задължителна училищна възраст (7-15), които посещават училище, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	32
Графика 11: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в лоши жилищни условия (в прекалено тъмно жилище или жилище с течащ покрив/мокри стени, под или без баня/душ или без тоалетна в жилището), по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)	34
Графика 12: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в домакинства, които не разполагат с минималния брой стаи съгласно Европейската дефиниция за пренаселеност, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока	

завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	36
Графика 13: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в домакинства, които нямат фиксиран или мобилен достъп до интернет (%).....	38
Графика 14: Дял на децата на възраст 5-14 години, които извършват дейности за домакинството (%).....	39
Графика 15: Дял на децата на възраст 5-14, които извършват трудова дейност (%).....	39
Графика 16: Дял на децата, живеещи в домакинства, в които поне един член на домакинството е бил в чужбина за повече от 3 месеца през последните 2 години, по възраст (%)	40
Графика 17: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в домакинства без работа срещу заплащане, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%) ^{a, b, c}	42
Графика 18: Обръщаемост към личен лекар: дял на децата на възраст 15-17 години, които са се консултирали с личния си лекар през последните 12 месеца (%)	47
Графика 19: Обръщаемост към личен лекар: дял на децата на възраст 15-17 години, които са се консултирали с личния си лекар през последните 12 месеца, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	48
Графика 20: Обръщаемост към стоматолог: дял на децата на възраст 15-17 години, които са посетили стоматолог през последните 12 месеца (%)	50
Графика 21: Обръщаемост към стоматолог: дял на децата на възраст 15-17 години, които са посетили стоматолог през последните 12 месеца, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	51
Графика 22: Дял на незаетите и неучещи деца на възраст 15-17 години NEET (%).....	52
Графика 23: Дял на децата на възраст 15-17 години, живеещи в лоши жилищни условия (в прекалено тъмно жилище или жилище с течащ покрив/мокри стени, под или без баня/душ или без тоалетна в жилището), по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	54
Графика 24: Дял на децата на възраст 15-17 години, живеещи в домакинство, което не разполага с минималния брой стаи съгласно Европейската дефиниция за пренаселеност, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%).....	56

Въведение

Този доклад е част от поредица от пет тематични доклада,¹ разработени по проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“. Проектът е финансиран от Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2014 – 2021 (ФМ на ЕИП) по програма „Местно развитие, намаляване на бедността и подобро включване на уязвими групи“ и реализиран в партньорство между Националния статистически институт (НСИ) и Агенцията на Европейския съюз за основните права (FRA). Основната цел на проекта е да предостави данни за ключови индикатори на национално, международно и ЕС ниво за социалното приобщаване и свързаните с тях основни права, обхващащи както населението като цяло, така и специфични уязвими групи в риск от социално изключване и нарушаване на основните права.

По време на предварителния си етап проектът идентифицира децата като една от групите от населението, които са особено уязвими към бедност, социално изключване и нарушаване на правата.² В същото време наличните инструменти за събиране на данни не винаги са в състояние да предоставят изчерпателни, надеждни и актуални статистически данни за децата, които могат да се използват за разработване на основани на доказателства политики и мерки.³

Като използва данни от широкомащабно проучване, проведено в рамките на проекта, докладът очертава основните предизвикателства, пред които е изправена тази група, отразявайки нейните социално-икономически характеристики, риска от дискриминация и въздействието на множество други рискове и потенциални неблагоприятни условия. Въз основа на анализа на данните в доклада се предлагат и приоритетни области, на които трябва да се обърне специално внимание в политиките и които отразяват специфичните уязвимости на децата. Предложени са също индикатори за мониторинг на напредъка, както и области, представляващи интерес за по-нататъшни изследвания. Докладът е още по-актуален с оглед на необходимостта от по-надеждни и сравними данни на ниво ЕС, които да позволят разработването на основани на факти политики. Тази необходимост е подчертана в Стратегията на ЕС за правата на детето, която в раздела относно включването на детската перспектива във всички действия на ЕС приканва FRA да продължи да предоставя на държавите членки техническа помощ и методологическа подкрепа, в това число при разработването и изпълнението на дейности за събиране на данни.⁴

В правото на ЕС не съществува единно официално определение на понятието „дете“. Такова не се съдържа нито в някой от договорите, нито в приетото въз основа на тях законодателство или съдебната практика. В резултат на това определението за дете варира значително в зависимост от регулираната материя.⁵ В международното право, съгласно Конвенцията на ООН за правата на детето, дете е всяко човешко същество на възраст под 18 години.⁶ Същото определение се използва и в българския Закон за закрила на детето.⁷ Тъй като това е сравнително общоприето определение, то се използва и за определяне на обхвата на настоящия доклад.

В България политиките по отношение на децата се определят основно от разпоредбите на Закона за закрила на детето⁸ и се прилагат в съответствие с националната стратегия за детето, предложена от правителството и гласувана от парламента. В закона изрично са изброени държавните органи, които отговарят за разработването и прилагането на политиките за закрила на детето и за разработването, прилагането и отчитането на стратегията за детето. Това са Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), местните дирекции „Социално подпомагане“ (ДСП), министерствата на труда и социалната политика, на вътрешните работи, на образованието и науката, на правосъдието, на външните работи, на културата и на

здравеопазването, както и кметовете на общините. Законът също така определя принципите на закрила на детето и мерките за закрила (процедурите) като инструменти за гарантиране на спазването на правата на детето. Стратегията е политически документ, който отразява визията на страната за интегриран подход, насочен към спазване и защита на правата на децата и подобряване на качеството на техния живот в съответствие с международните и националните ангажименти на страната.

България не разполага с ефективен стратегически документ за правата на детето след изтичането на срока на действие на Националната стратегия за детето 2008-2018 година. Правителството изготви нова стратегия, обхващаща периода 2019-2030 г.,⁹ но в началото на 2019 г. документът беше оттеглен след поредица от обществени протести и разгорещен обществен и политически дебат. Най-конфликтната част от документа беше частта, отнасяща се до отношенията между родителите и децата като цяло и до забраната на насилието над деца в частност. Според редица медийни публикации проектът за стратегия има за цел да забрани на родителите да наказват децата си, да ги санкционира за най-малкото докосване на детето и в крайна сметка да им отнеме децата. Въпреки че повечето от тези публикации бяха определени като дезинформация както от медийните асоциации, така и от организациите, работещи в областта на закрила на детето, те в крайна сметка доведоха до оттеглянето на документа.¹⁰

Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030¹¹ определя децата като една от приоритетните групи и, при липсата на ефективен политически документ за правата на децата, служи като основен стратегически инструмент за намаляване на риска от бедност и социално изключване на децата. Това е и националният политически документ, който е съобразен с Европейската гаранция за детето.

На местно ниво всяка община изготвя своя собствена програма за закрила на детето, която отразява специфичните местни предизвикателства. В тези програми се посочват дейностите на местно ниво за приобщаване и закрила на децата в области като образование, здравеопазване, правосъдие, спорт и отдих, онлайн среда и т.н. в съответствие с конкретните местни предизвикателства.

При липсата на национална политическа рамка индикаторите, предложени в настоящия тематичен доклад, могат да се използват за наблюдение на положението на децата в България спрямо други релевантни документи, като например инструментите на ЕС в областта на правата на детето (Стратегията на ЕС за правата на детето и Европейската гаранция за детето), Целите на ООН за устойчиво развитие (ЦУР) и наблюденията и препоръките на Комитета на ООН по правата на детето.

Като държава – членка на ЕС, България трябва да спазва тези инструменти и затова се очаква бъдещата национална политическа рамка да бъде съобразена с принципите, заложи в тях. Стратегията на ЕС за правата на детето е политическият документ, който в съответствие с Европейския стълб на социалните права има за цел да защитава, насърчава и съдейства за реализирането на правата на децата в шест тематични области: участие в политическия и демократичния живот; социално-икономическо приобщаване, здравеопазване и образование; борба с насилието срещу деца и гарантиране на закрилата на детето; правосъдие, съобразено с интересите на детето; цифрово и информационно общество; и глобално измерение.¹² Европейската гаранция за детето препоръчва осигуряването на равни възможности за децата, изложени на риск от бедност или социално изключване, и прекъсване на цикъла на пренасяне на неравностойното положение между поколенията. Тя дава насоки на държавите членки да подкрепят децата в неравностойно положение, така че те да имат свободен и ефективен достъп до пет ключови услуги: образование и грижи в ранна детска възраст; приобщаващо

образование (включително училищни дейности); здравеопазване; здравословно хранене и подходящо жилищно настаняване.¹³

Целите за устойчиво развитие на ООН (ЦУР) са универсални по своя обхват, но, както отбелязва УНИЦЕФ, техният принцип никога да не бъде изоставен поставя най-уязвимите и маргинализирани хора, включително децата, на челно място в дневния ред. Отчитайки факта, че Целите за устойчиво развитие оказват влияние върху всеки аспект от благосъстоянието на децата, УНИЦЕФ оценява напредъка на отделните държави по отношение на ЦУР по осреднени показатели, групирани в пет области на правата на децата: оцеляване + просперитет, учене, закрила, околна среда и справедлив шанс. Тези пет всеобхватни области на благосъстоянието на децата се основават на Програмата за устойчиво развитие до 2030 г., която включва 17 глобални цели. Към тези цели са приложени 169 конкретни цели, измервани с 232 индикатора.¹⁴

Комитетът на ООН за правата на детето е орган от експерти, които наблюдават и докладват за прилагането на Конвенцията на ООН за правата на детето. Последните заключителни наблюдения на Комитета по отношение на България, по обединените трети, четвърти и пети периодични доклади на страната, са публикувани през 2016 г. и включват повече от 70 конкретни констатации и препоръки.¹⁵

Настоящият доклад може също така да подпомогне анализа, оценката и мониторинга на редица национални стратегически документи, като стратегията за деинституционализация на децата¹⁶ и плана за нейното изпълнение, програмата за изграждане и ремонт на детски ясли, детски градини и училища,¹⁷ политическата рамка за образование и обучение¹⁸ и националната програма за профилактика на оралните заболявания при децата.¹⁹

За изследването накратко

Представителното проучване, разработено и приложено специално в рамките на проекта, е проведено между 19 май и 17 септември 2020 година. Събрана е информация за положението на над 26 600 лица на възраст 15 и повече години и 3600 деца на възраст до 14 години. Участието в проучването е доброволно и въпреки сложната ситуация в страната поради противоепидемичните мерки в отговор на епидемията от COVID-19, е регистриран висок процент на получени отговори от 80,6%.

За проектиране на извадката е използван подходът на двустепенен стратифициран случаен подбор с вероятност, пропорционална на размера на населението. Тя се състои от 15 000 домакинства в 2500 гнезда, представляващи населението на България, което живее в частни домакинства. Интервюта от името на друго лице не са допустими. Информацията за деца под 15 г. е събрана чрез интервю с майката; ако това не е възможно – с друг техен законен представител (родител или настойник). Данните са събрани посредством интервюта лице-в-лице с помощта на компютър (Computer-assisted personal interviewing, CAPI).

Специално се акцентира върху четири групи, които често се определят като изложени на висок риск от бедност, социално изключване и нарушаване на правата:

- роми (респонденти, самоопределили се като такива),
- деца (лица под 18-годишна възраст),
- възрастни хора (лица на 65 години и повече),
- хора с увреждания (лица, заявили, че са били ограничени или силно ограничени в обичайните си дейности през последните 6 месеца поради здравословни проблеми).

Положението на тези четири групи ще бъде предмет на четири тематични доклада, които ще бъдат изготвени в рамките на проекта. Конкретните критерии, използвани за определянето на тези четири групи като изправени пред дадени рискове от уязвимост, са установени от експертен преглед на съществуващите правни и политически рамки, отнасящи се до уязвимите групи и от оперативните критерии, прилагани за определяне на концепцията за „уязвимост“, разработени на първия етап от проекта²⁰.

Структура и фокус на доклада

Структурата на доклада се основава на разбирането, че децата в различните възрастови групи са изправени пред различни предизвикателства и имат различна уязвимост. Тематичните глави имат за цел да отразят тези различия, като същевременно остават в рамките на областите, определени в политиките на равнище ЕС и на национално равнище.

Проучването, проведено в рамките на проекта, е разработено така, че да отразява основните етапи от развитието на децата до 18-годишна възраст. По този начин са определени три основни възрастови групи, всяка от които има специфични нужди и уязвимости:

- **0-4 години (ранно детство).** Периодът на ранното детство е този между раждането на детето и началото на предучилищното образование. В България предучилищното образование е задължително от годината, в която детето навършва пет години, но тъй като официалното начало на учебната година е 15 септември, всички деца, родени след тази дата, на практика започват предучилищното си образование на четиригодишна възраст.²¹ През този период децата са силно зависими от благосъстоянието на своите родители или настойници, които са най-важният фактор, оказващ влияние върху тяхното здраве и развитие.
- **5-14 години.** Тази група до голяма степен съвпада с групата на децата, подлежащи на задължително образование.²² През този период основните предизвикателства са свързани с достъпността на учебния процес, подкрепящото развитие и превенцията на ранното отпадане от училище. За тази възрастова група, освен семейството, което е отговорно за подпомагането, включително финансово, на образователния процес, важни фактори за формирането на личността на децата са училището и социалната среда.
- **15-17 години.** За тази възрастова група е характерен преходът от детството към зрелостта. Факторите, които влияят върху живота на младите хора и тяхното развитие, са много сходни с тези на възрастните.

¹ Петте тематични доклади обхващат положението на ромите, на децата, на възрастните хора и на хората с увреждания, както и преглед на ключовите индикатори по Целите за устойчиво развитие.

² Илчева, М. и Кунева, Л. (2019), [Преглед на правните и политическите рамки, отнасящи се до „уязвимостта“ от нарушаване на основните права и бедността и социалното изключване и рисковите групи в България](#), София, Национален статистически институт (доклад, изготвен в рамките на Проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“), предварителна версия на английски език.

³ Марков, Д. и Кунева, Л. (2019), [Преглед на данните и индикаторите за мониторинг на „уязвимостта“ на рисковите групи в България](#), София, Национален статистически институт (доклад, изготвен в рамките на Проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“), предварителна версия на английски език.

⁴ За повече информация виж Европейска комисия (2021), [Стратегия на ЕС за правата на детето](#), COM(2021) 142 final, 24 март 2021 г.

⁵ European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe (2015), [Handbook on European law relating to the rights of the child](#), Luxembourg, Publications Office of the European Union.

⁶ Организация на обединените нации (ООН), [Конвенция на ООН за правата на детето](#), 20 ноември 1989 г., член 1.

⁷ България, [Закон за закрила на детето](#), 13 юни 2000 г. (последно изменение от 20 ноември 2020 г.), член 2.

-
- ⁸ България, [Закон за закрила на детето](#), 13 юни 2000 г., (последно изменение от 20 ноември 2020 г.).
- ⁹ Министерски съвет (2019), [Проект на Национална стратегия за детето 2019-2030](#), 10 януари 2019 г.
- ¹⁰ Например виж становищата на [Асоциацията на европейските журналисти – България](#) и [Националната мрежа за децата](#).
- ¹¹ Министерски съвет (2020), [Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030](#), 31 декември 2020 г.
- ¹² Европейска комисия (2021), [Стратегия на ЕС за правата на детето](#), COM(2021) 142 final, 24 март 2021 г.
- ¹³ Съвет на Европейския съюз (2021), [Препоръка \(ЕС\) 2021/1004 на Съвета от 14 юни 2021 година за създаване на Европейска гаранция за децата](#), ОВ 2021 L 223.
- ¹⁴ За повече информация и за последната оценка на напредъка на България по 44-те индикатора за целите за устойчиво развитие, свързани с децата, виж [интернет страницата](#) на УНИЦЕФ.
- ¹⁵ United Nations Committee on the Rights of the Child (2016), [Concluding observations on the combined third to fifth periodic reports of Bulgaria](#), 21 ноември 2016 г.
- ¹⁶ Министерски съвет (2010), [Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“](#), 24 февруари 2010 г.
- ¹⁷ Министерски съвет (2020), [Програма за изграждане, пристрояване, надстрояване и реконструкция на детски ясли, детски градини и училища за периода 2020 - 2022 г.](#), 3 август 2020 г.
- ¹⁸ Министерски съвет (2021), [Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021 – 2030](#), 11 март 2021 г.
- ¹⁹ Министерски съвет (2021), [Национална програма за профилактика на оралните заболявания при деца от 0 до 18 г. в Република България 2021 - 2025 г.](#), 5 март 2021 г.
- ²⁰ Марков, Д. и Кунева, Л. (2019), [Преглед на данните и индикаторите за мониторинг на „уязвимостта“ на рисковите групи в България](#), София, НСИ (докладът е изготвен в рамките на Проект BGGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²¹ България, [Закон за предучилищното и училищното образование](#), 13 октомври 2015 г. (последно изменение от 18 септември 2020 г.). През септември 2020 г., законът е изменен и началото на задължителното предучилищно образование е променено на годината, в която детето навършва четири години. Записването на децата на четиригодишна възраст ще започне от учебната 2021/2022 г. в общините, които разполагат с необходимата условия за това, и трябва да приключи в началото на учебната 2023/2024 г., до когато всички общини са задължени да развият нужната инфраструктура.
- ²² В България, съгласно Конституцията и Закона за предучилищното и училищното образование, образованието е задължително до 16-годишна възраст.

1. Ранно детство 0-4 години

Акценти

- По-голямата част от децата на възраст между 0 и 4 години (59,2 %) не посещават детска градина или ясла. Делът на посещаващите деца е значително по-нисък в селските райони (35,7 %), което може да се дължи на проблеми с наличността и/или достъпността, както и в домакинствата, където най-високата степен на завършено образование е основно образование (29,5 %).
- Посещаемостта сред децата от възрастта за прием в детска градина (3 години) до възрастта за започване на задължителното образование (6 години) е 77 %, но е значително по-ниска сред децата от ромски произход (58,3 %), децата, живеещи в селски райони (68,8 %), и децата, живеещи в домакинства, в които повече от 80 % от възрастните са без работа (62,5 %).
- Делът на децата от ромски произход, живеещи в лоши жилищни условия (повече от 70 %), е много по-висок в сравнение с дела на българските деца в същото положение (по-малко от 10 %). Децата в селските райони (39,9 %) също са изложени на по-висок риск да растат в лоши жилищни условия, отколкото техните връстници в градовете (18,5 %). Делът на децата, живеещи в лоши жилищни условия, достига 65,3 % в домакинствата, в които най-високото ниво на образование е основно образование.
- Повече от половината от децата в България живеят в пренаселени жилища (в сравнение със средно 34,8 % от населението като цяло), като делът им е особено висок сред децата на възраст между 0 и 4 години (около 56 %).

Съвременната наука подчертава значението на развитието в ранна детска възраст, както за достигане на пълния потенциал на децата като възрастни, така и за намаляване на неравенството.¹ На тази възраст благосъстоянието на децата силно зависи от благосъстоянието на техните родители (или възрастните, които се грижат за тях). Ако родителите живеят в бедност, неравноснотойно положение или са изправени пред други трудности, децата им са изложени на риск да нямат благоприятна среда в началото на живота си. Последните изследвания показват, че натрупването на множество рискови фактори увеличава вероятността детето да не може да разгърне потенциала си в определени области на развитие.² Целите за развитие на детето отразяват публичните политики, но благосъстоянието на детето е резултат от много повече фактори като здраве, икономическо положение, социални отношения и др.³ Някои от тези фактори са разгледани и в тази глава.

Следващите раздели предлагат набор от индикатори, които измерват рисковете от уязвимост на децата на възраст под 4 години в три тематични области: здраве; образование, грижи и развитие; и условия на живот, бедност и семейна среда.

1.1. Здраве

Осигуряването на добро здраве и достъп до качествено здравеопазване в ранна детска възраст е предпоставка за поддържане на добро качество на живот на децата. Равният достъп до качествено и безплатно здравеопазване е една от основните услуги, определени в Европейската гаранция за детето. Националният стратегически документ в тази област е Националната програма за подобряване на майчиното и детското здраве 2021 - 2030 г.⁴

В България здравното осигуряване на всички деца до 18-годишна възраст се поема от държавния бюджет.⁵ Това позволява на децата да ползват безплатни здравни услуги в рамките на пакета, покриван от Националната здравноосигурителна каса (НЗОК). Всички допълнителни

здравни продукти или услуги, които не са включени в този пакет, се заплащат от семейството на детето или се покриват по специални програми, които се определят всяка година с държавния бюджет. Първичното здравно обслужване на децата се осигурява от общопрактикуващи лекари, които се избират от родителите от списък с лекари (с които НЗОК има сключен договор). Някои от тези лекари са специалисти в областта на педиатрията. Към 31 декември 2019 г. общо 1 212 968 деца имат избран общопрактикуващ лекар, включително 114 610 деца на възраст от 0 до 2 години.⁶ От гледна точка на достъпността обаче много деца нямат общопрактикуващ лекар със специалност по педиатрия: 691-те общопрактикуващи лекари със специалност по педиатрия имат общо 438 574 деца в пациентските си листи.⁷ Данните за броя на децата, които нямат общопрактикуващ лекар, не са публично достъпни.

По отношение на заболяемостта, през 2019 г. 135,6 от всеки 1000 деца на възраст между 0 и 6 години са имали някакво заболяване (отклонение в здравното състояние), което е значително увеличение в сравнение с предходните години, когато този дял е вариал между 68 % през 2016 г. и 86,8 % през 2018 г.⁸

Ваксините са признати за един от основните инструменти за първична превенция на заразните заболявания.⁹ Поради това имунизацията (както задължителна, така и незадължителна) е ключов фактор в областта на детското здраве, включително в дългосрочен план. Тя обаче зависи в голяма степен от нивото на информираност, разбиране и желание на родителите да ваксинират децата си, както и от капацитета и желанието на общопрактикуващите лекари по подходящ начин да информират, убеждават и насърчават родителите. На ниво ЕС държавите членки са постоянно насърчавани да увеличават имунизационното покритие сред децата още от приемането на заключенията на Съвета от 2011 г. относно имунизацията на децата.¹⁰

В България задължителните имунизации са изискване за прием на деца в общинските детски градини и ясли.¹¹ По този начин решението на родителите да не имунизират децата си може косвено да повлияе на тяхното образование и развитие. Данните на Националния център по обществено здраве и анализи (НЦОЗА) показват, че към края на 2020 г., от всички задължителни имунизации, ваксините срещу туберкулоза са с най-висок обхват (97 %), докато ваксините срещу морбили, паротит и рубеола, които се поставят на възраст 13 месеца, са с най-нисък обхват (88,3 %).¹² Ниското имунизационно покритие е предпоставка за епидемии от заразни болести, както показва епидемията от морбили през 2019 г., когато са регистрирани 1232 случая, предимно сред неваксинирани деца (някои от тях под препоръчителната възраст за ваксинация от една година).¹³

Индикаторът „дял на имунизираните деца“, включен в проучването, отразява обхвата на задължителната ваксинация, като на респондентите директно е зададен въпросът за ваксинационния статус на децата в тяхното домакинство. По този начин с него се допълват официалните административни данни за ваксинацията, събирани от здравните власти. Резултатите от проучването показват, че към 2020 г. преобладаващата част от децата на възраст между 0 и 2 години (92,9 %) имат всички задължителни за възрастта им имунизации. Съгласно националното законодателство имунизациите на децата могат да бъдат пренасрочени или отложени по здравословни причини (при медицински състояния, които са противопоказни за ваксинация).¹⁴ Все пак затрудненият достъп до общопрактикуващ лекар, вътрешната и международната миграция (временно пребиваване в друга област или в друга държава), ниското ниво на информираност на родителите относно правилата за ваксиниране, както и съзнателното решение на някои родители да не позволят на техните деца да се поставят (някоя от) задължителните ваксини поради страх от самата ваксинация или от възможни странични ефекти, също са възможни обяснения за дела на ненапълно имунизираните деца.

1.2. Образование, грижи и развитие

Значението на ранното детско развитие за изграждането на здрава и пълноценна личност е широко признато в съвременната наука. На равнище ЕС редица изследвания показват, че ефективното предучилищно образование е не само средство за предотвратяване на преждевременното напускане на училище,¹⁵ но има и по-широки последици по отношение на личностното развитие, заетостта, бедността, неравенството, социалното сближаване и приобщаване, здравето и благосъстоянието, престъпността и правосъдието и др.¹⁶ Въз основа на тези констатации в документите на ЕС относно политиките за детето се признава ролята на равния достъп до качествено ранно образование на всички деца.¹⁷ Освен това достъпното детско образование и грижи допринасят за благосъстоянието на домакинствата, като позволяват на възрастните им членове да работят, вместо да остават вкъщи, за да се грижат за детето. В България за работещи родители (майки) размерът на паричното обезщетение за отглеждане на дете до навършване на една година е 90 % от среднодневното брутно трудово възнаграждение или среднодневния осигурителен доход, върху който са внесени или дължими осигурителни вноски. Размерът на обезщетението за втората година от майчинството обаче е фиксиран на 380 лв.¹⁸ По този начин делът на децата, които не са включени в ранно детско образование и грижи, е важен показател за риска тези деца да срещнат трудности с адаптацията, след като навършат възрастта за задължително образование. Той е и индикатор за риска от безработица (особено за жените) и по-ниско икономическо (финансово) състояние на семействата им, на чиито членове може да се наложи да напуснат работата си, за да се грижат за детето вкъщи. Освен това посещаването на детска градина от деца, чийто майчин език не е български, се разглежда като ключова предпоставка за тяхното включване и задържане в образователната система.¹⁹

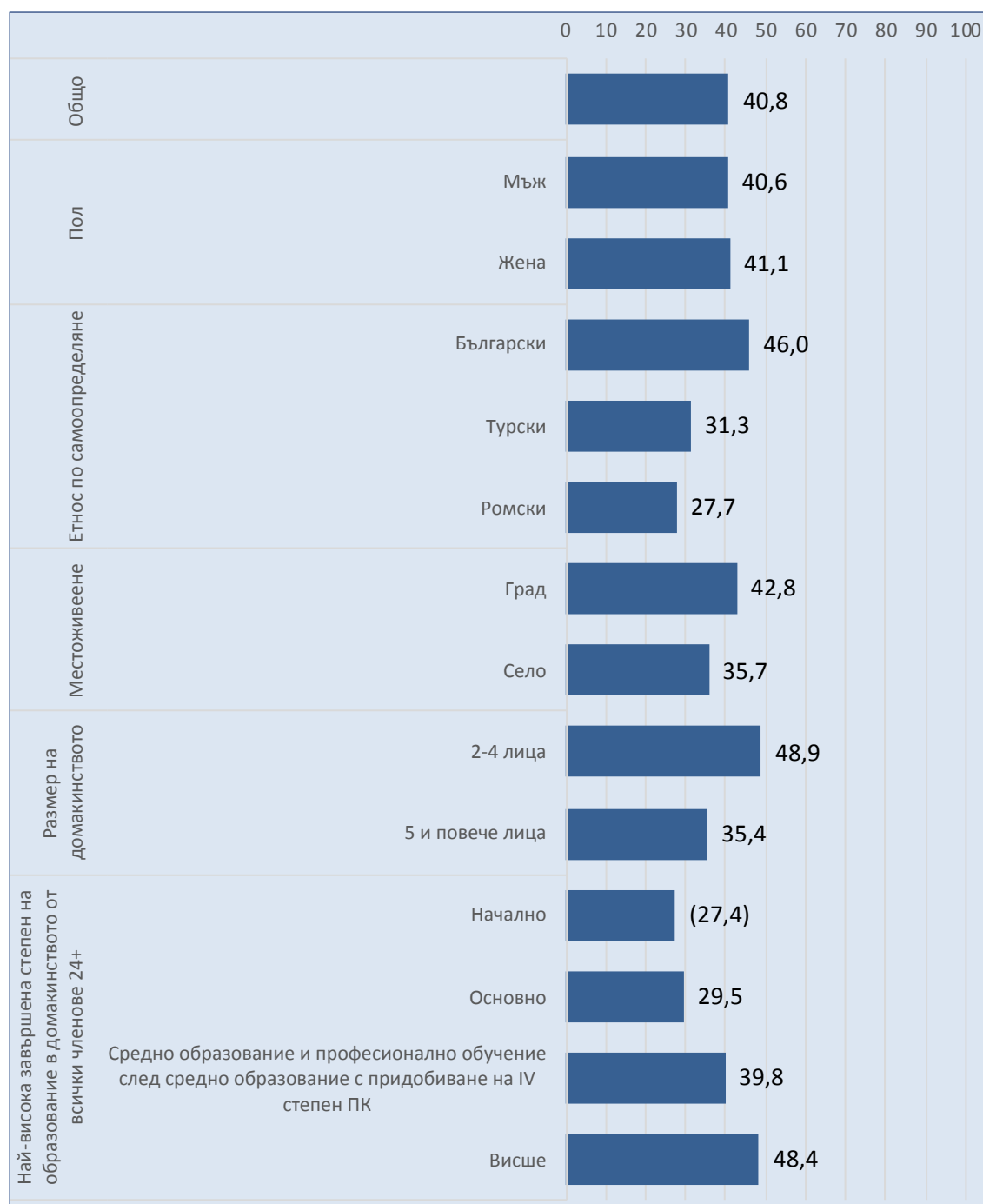
Към 31 декември 2020 г. общо 29 238 деца на възраст между 10 месеца и 3 години посещават детски ясли в България²⁰ при общо 32 575 налични места.²¹ Този капацитет, макар и достатъчен на национално ниво, е неравномерно разпределен на територията на страната, което води до значителен недостиг на места в големите градове като София.

В България има два вида детски градини: общински и частни, като и в двата вида се полагат грижи за деца от тригодишна възраст до започване на училище. Детските градини осигуряват и задължителното предучилищно образование на децата на възраст от 4 или 5 години.²² Териториалното разпределение на детските градини е неравномерно и капацитетът на общинско ниво значително надвишава броя на децата в малките общини (например 207,2 места на 100 деца в Свищов, 340,3 места на 100 деца във Венец и т.н.), но е недостатъчен в по-големите (например 87,5 места на 100 деца във Варна и 98,0 места на 100 деца в София).²³ Децата се сблъскват с различни пречки за достъп до ранно образование и грижи. Докато в селските райони и по-малките градове предизвикателствата са свързани най-вече с физическото разстояние, разходите за пътуване, учебници и учебни помагала, и липсата на квалифициран персонал, в по-големите градове, поради недостатъчния капацитет на детските градини, родителите трябва да избират между това да останат извън пазара на труда, за да се грижат за децата си, или да плащат по-високите разходи за частните детски градини. От 2021 г. правителството започна да предлага финансова компенсация в размер на около 300 лв. на семействата, чиито деца не са приети в общинските детски градини поради недостатъчен брой места.²⁴ Очаква се тази мярка, заедно с изграждането на нови детски градини в районите, където капацитетът им не е достатъчен, да намали броя на децата, които не са приети в детски заведения.

Индикаторът от проучването за дела на децата, посещаващи детски градини или ясли, може да се използва за проследяване на ефекта от тези политики. Данните от проучването на национално равнище обаче показват, че по-голямата част от децата на възраст между 0 и 4 години (59,2 %) не посещават детска градина или ясла (Графика 1).

Дезагрегираните данни показват, че етническата принадлежност изглежда е сред факторите, водещи до по-висок дял на децата, които не посещават детски градини или ясли: делът на посещаващите деца от ромски произход е много по-нисък (27,7 %) в сравнение с дела на българските деца (46,0 %). Едно от възможните обяснения на тази разлика е, че поради по-високия дял на безработните сред лицата, които се самоопределят като роми, в ромските домакинства е по-вероятно да има икономически неактивни лица, които могат да се грижат за детето вкъщи. Както показват резултатите от проучването, повече от 50 % (52,8 %) от лицата на възраст 20-64 години, които се самоопределят като роми, нямат платена работа, в сравнение с 19,8 % от лицата, които се самоопределят като българи.²⁵ Освен това бедността, както и езиковата бариера, също трябва да се имат предвид при анализа на причините, поради които много ромски деца не посещават детски градини или ясли. По-ниският дял на посещаващите деца в селските райони (35,7 %) в сравнение с градските райони (42,8 %) може да показва проблеми с наличието (на разумно разстояние) и/или достъпността (липса на персонал) на детските заведения в отдалечените райони. Нивото на образование на родителите (което корелира и с равнището на безработица) също изглежда оказва влияние върху посещаемостта: докато 48,4 % от децата, живеещи в домакинства, в които най-високата степен на завършено образование сред възрастните членове е висше, посещават детска градина или ясла, делът на децата, живеещи в домакинства, в които най-високата степен на завършено образование е основно, спада до 29,5 % (Графика 1).

Графика 1: Дял на децата на възраст 0-4 години, които посещават детска градина или ясла, по пол, етнос по самоопределяне, местоживее, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 0-4 години (n = 982); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „(Името на детето) посещава ли в момента детска градина или ясла?“

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Делът на децата, които са изложени на риск да срещнат трудности в задължителното си образование поради невъзможност да получат образование и грижи в ранна детска възраст, се оценява с помощта на индикатора за посещаемост на образование и грижи в ранна детска възраст. Индикаторът е подобен на индикатора за участие в ранното детско (предучилищно) образование, прилаган от Евростат въз основа на въпросниците за статистика в образованието, разработени съвместно от Статистическия институт на ЮНЕСКО, ОИСР и Евростат. Резултатите от събирането на данни за тази статистика в образованието обаче не се получават от проучване, а от информация от национални административни източници, която се предоставя от министерствата на образованието или националните статистически служби (държавите предоставят данни от административни регистри въз основа на предварително определени дефиниции).

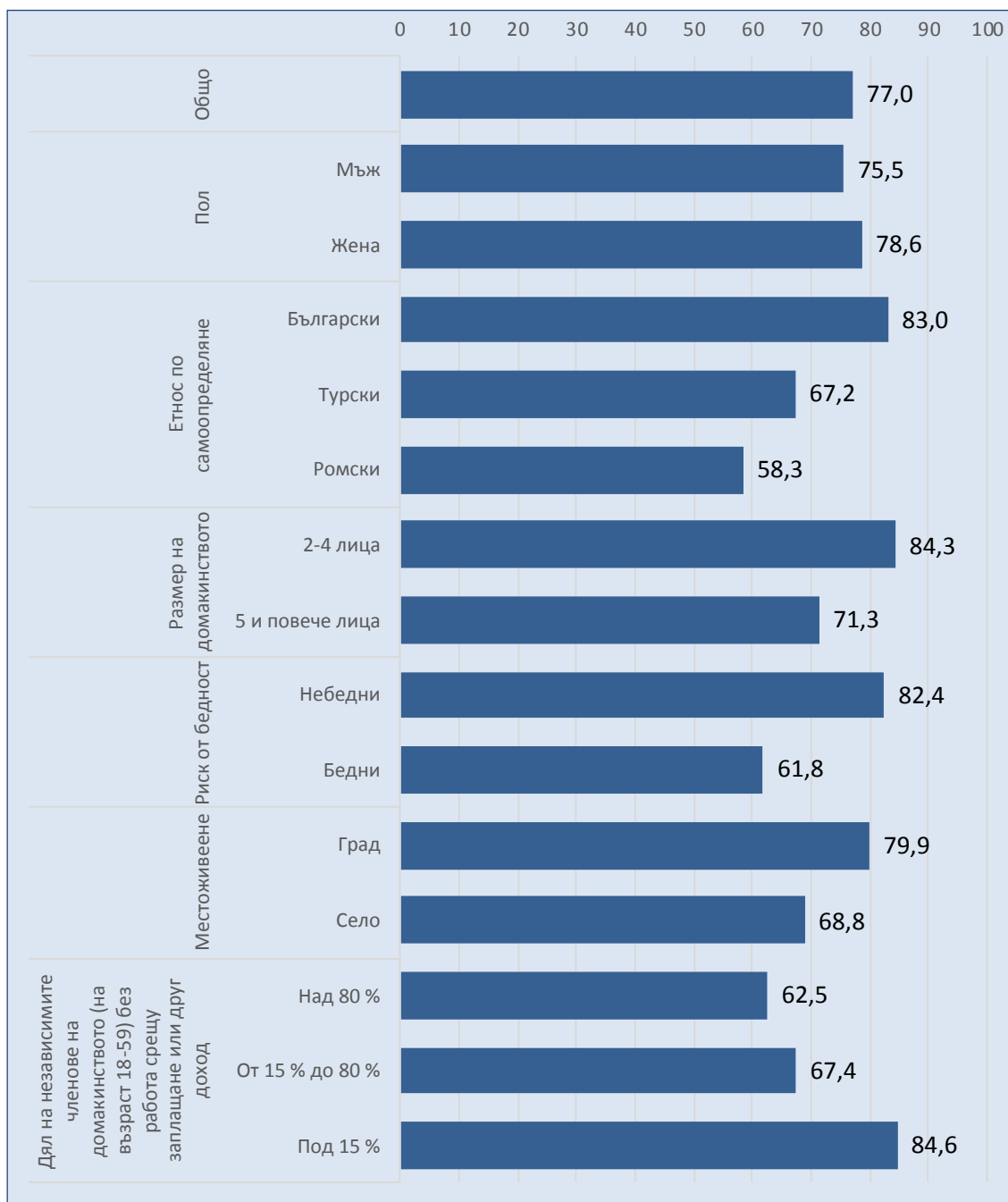
Според резултатите от проучването делът на посещаващите предучилищно образование и грижи в ранна детска възраст сред децата на възраст от възрастта за прием в детска градина (3 години) до възрастта за започване на задължителното образование (6 години) е 77 % (Графика 2).

Дезагрегираните данни показват, че децата от ромски произход са по-уязвими по отношение на риска от изключване от предучилищно образование и грижи в ранна детска възраст. Делът на посещаващите деца от ромски произход (58,3 %) е значително по-нисък в сравнение с този на децата от български произход (83,0 %). Бедността също изглежда значим фактор, тъй като е по-вероятно децата, изложени на риск от бедност, да останат извън обхвата на предучилищното образование и грижите в ранна детска възраст.

Данните по местоживееене показват, че въпреки проблемите с недостига на места в големите градове, делът на децата, посещаващи предучилищно образование и грижи в ранна детска възраст по-висок в градските (79,9 %), отколкото в селските райони (68,8 %). Възможно обяснение на тази разлика е, че проблемите, които обикновено се свързват със селските райони (разстояние, по-нисък икономически статус и др.), оказват по-голямо влияние върху посещаемостта, отколкото недостатъчният капацитет на детските заведения, характерен за големите градове.

По-ниският икономически статус на домакинството изглежда е друга пречка за достъпа до образование и грижи в ранна детска възраст: 37,5 % от децата, живеещи в домакинства, в които повече от 80 % от възрастните са без работа, не посещават предучилищно образование и грижи в ранна детска възраст, в сравнение с 15,4 % от децата в домакинства, в които по-малко от 15 % от възрастните са без работа (Графика 2).

Графика 2: Дял на децата на възраст от 3 години до възрастта за започване на задължително начално образование (7 години), които посещават предучилищно образование и грижа в ранна детска възраст, по пол, етнос по самоопределяне, риск от бедност, местоживееие, размер на домакинството и интензитет на незаетост (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 3-6 години (n = 880); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Учи ли лицето в момента?“; „Посещавал/а ли е (името на детето) училище или детска градина?“; „(Името на детето) посещава ли в момента детска градина или ясла?“.

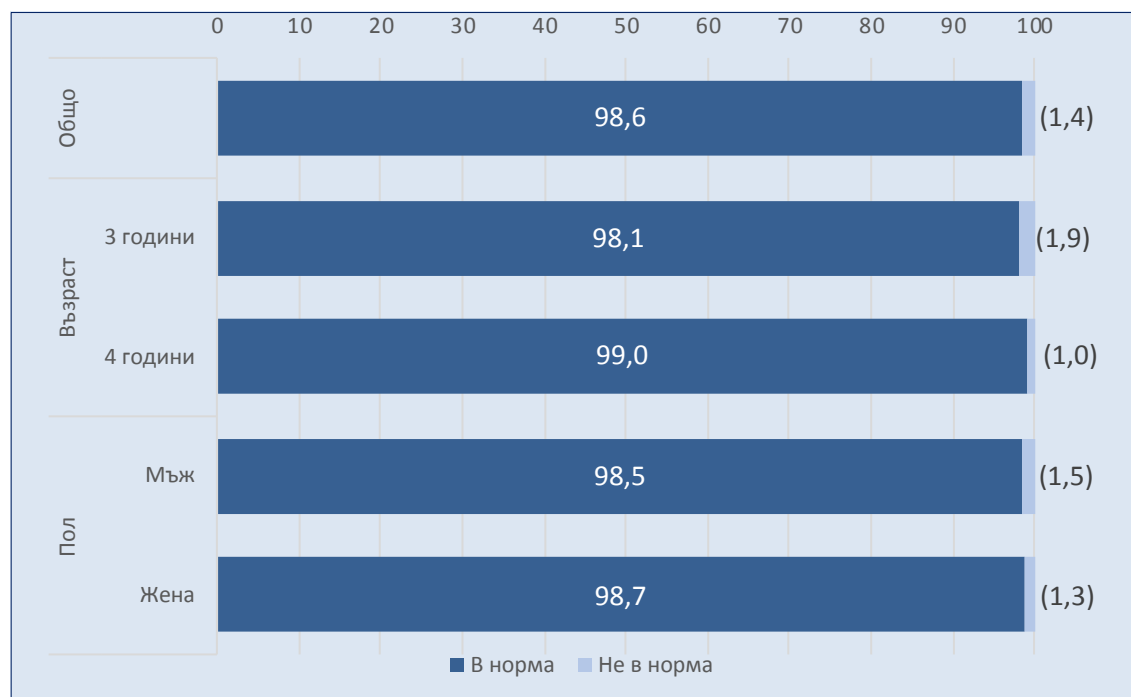
^c Възрастова група 3-6 години (теоретичното начало на ISCED1 е 7 години). Данните се отнасят за деца, записани в образователни програми (ISCED0 и ISCED1), т.е. изключени са децата в детски ясли и други институции за дневни грижи. За изчисляване на показателя се използва действителната възраст, а не годината на раждане, което е различно в сравнение с оценките на Евростат. Съответният индикатор на Евростат *edisc_uoe_enra21* използва данни от регистрите на образователните институции.

^d Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.
Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

През първите години от живота си децата усвояват някои основни умения, а телата им формират основни нервни връзки и вериги.²⁶ Развитието на умения за извършване на определени неща е свързано със стимулиране като слушане, физическа активност, гледане и т.н., които изискват възрастните да отделят част от времето си за съвместни дейности с детето.²⁷ Такива „уроци“ са важни и за придобиване на умения за учене и подготовка за предучилищно образование. Науката твърди, че фактори като отглеждане в институция, родителска депресия или невъзможност на възрастните да се ангажират с учебни занимания водят до дефицити в развитието на детето, като например в речта.²⁸

Индикаторът за ранно детско развитие се основава на подобен индикатор, разработен от УНИЦЕФ, и има за цел да определи дела на децата на възраст между 3 и 4 години, които се развиват нормално в четири различни области: грамотност, математически умения, физическо развитие, учене и социално-емоционално развитие. Смята се, че децата имат нормално ранно детско развитие, ако се развиват нормално в поне три от четирите области. Според резултатите от проучването по-голямата част от всички деца на възраст 3 и 4 години (98,6 %) имат нормално развитие (Графика 3). Данните по пол и възраст не показват значителни разлики, но тези по области разкриват, че делът на децата, които се развиват нормално, е много по-висок в областите физическо развитие (98,5 %), социално-емоционално развитие (99,5 %) и учене (98,6 %) и значително по-нисък в областта на грамотността и математическите умения (56,0 %).

Графика 3: Ранно детско развитие на децата на възраст 3-4 години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 3-4 години, за които индикаторът за ранно детско развитие може да бъде изчислен ($n = 410$); претеглени резултати.

^b Индикаторът се използва, за да се определи дали децата се развиват нормално в четири области: (1) Грамотност и математически умения – детето се развива нормално, ако са верни поне две от следните твърдения: Може да познае или назове поне десет букви от азбуката / Може да разпознае поне четири прости думи / Може да разпознава числата от 1 до 10; (2) Физическо развитие – детето се развива нормално, ако са верни едното или и двете от следните твърдения: Може да вземе малък предмет от

земята с два пръста, като пръчка или камък / Понякога се е случвало да толкова болно, че да не играе; (3) Социално-емоционално развитие – детето се развива нормално, ако са верни едното или и двете от следните твърдения: Разбира се добре с другите деца / Не се е случвало да ритам, хапе или удря други деца или възрастни; (4) Учене – детето се развива нормално, ако са верни едното или и двете от следните твърдения: Може да следва прости инструкции, за да направи нещо правилно / След като му е зададено да направи нещо, може да го изпълни самостоятелно. Индикаторът се различава от индекса за ранно детско развитие на УНИЦЕФ, тъй като въпросът дали детето се разсейва не е включен в проучването.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

1.3. Условия на живот, бедност и семейна среда

Условията, в които растат децата, са ключов фактор за тяхното здраве и развитие. Децата, живеещи в бедност или в друго неравностойно положение, е по-вероятно да се сблъскат с пречки в различни аспекти на живота си, някои от които могат да имат дългосрочни последици за развитието им.²⁹

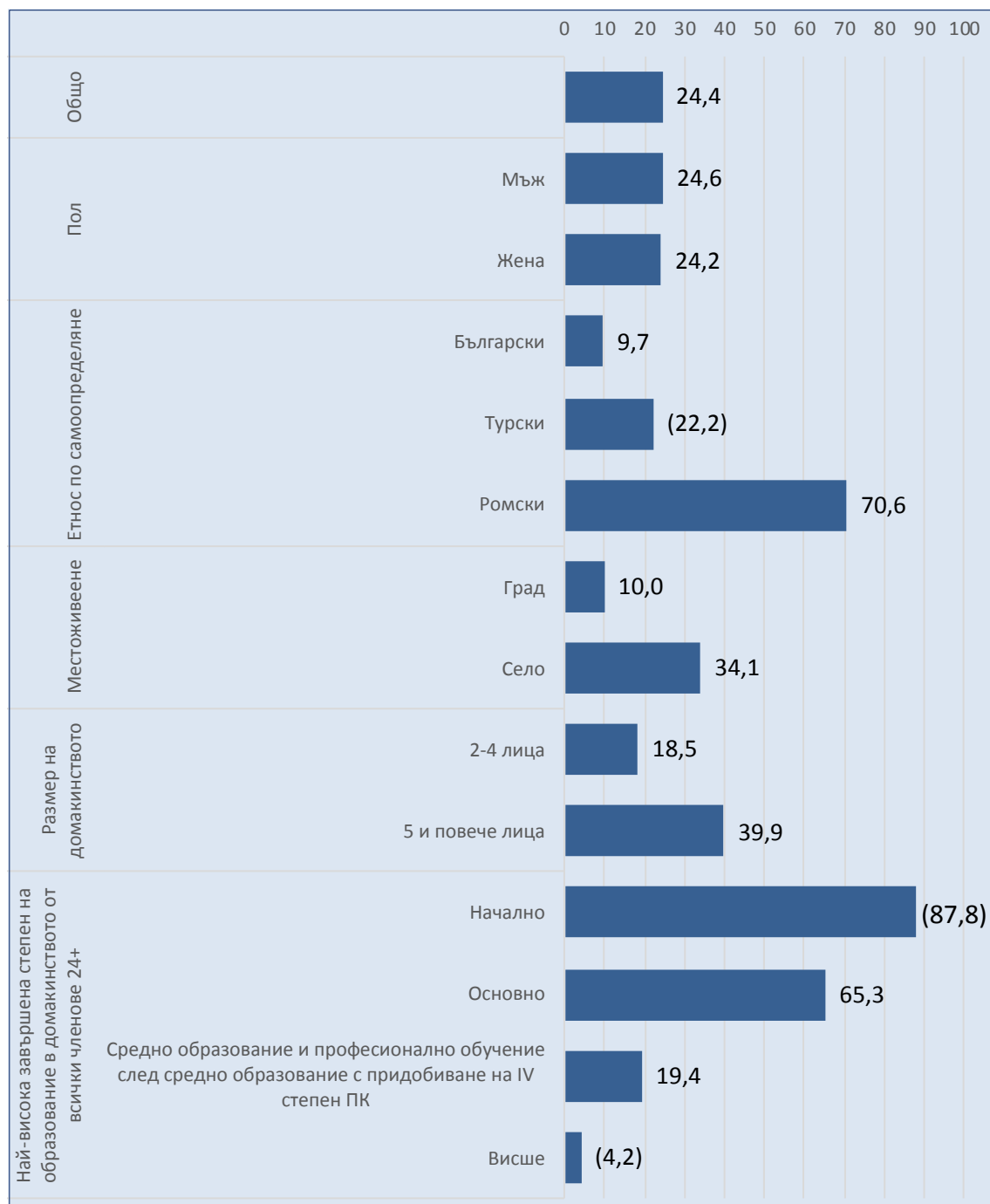
Неблагоприятните условия могат да бъдат свързани с жизнената среда (лоши условия на живот, бедност и т.н.) или със социалната среда (отсъстващи родители или родители, които нямат време или желание да играят с детето, липса на социална инфраструктура и т.н.).

В България лошите условия на живот са предизвикателство за значителна част от населението.³⁰ Що се отнася до децата от 0 до 4 години, фактори като лоши жилищни условия и пренаселеност могат да имат особено отрицателно въздействие, включително върху здравето и развитието на децата.

Делът на децата на възраст от 0 до 4 години, които живеят в лоши жилищни условия, е индикатор, който определя дела на децата, които живеят в жилище, което или е твърде тъмно, или има течащ покрив и/или влажни стени или под, нямат вътрешна баня или душ, или нямат тоалетна в жилището. Данните от изследването показват, че около една четвърт от децата на тази възраст (24,4 %) са лишени от тези основни условия на живот (Графика 4). Този дял е по-висок от средния дял на хората, живеещи в лоши жилищни условия, в населението като цяло, който според същото проучване се оценява на 18,7 %.³¹

Дезагрегираните данни потвърждават, че рискът от лоши жилищни условия е особено висок сред населението от ромски произход. Делът на децата от ромски произход, живеещи в лоши жилищни условия (над 70 %), е много по-висок в сравнение с дела на българските деца в същото положение (под 10 %). Децата в селските райони (39,9 %) също са изложени на по-висок риск да растат в лоши жилищни условия, отколкото техните връстници в градовете (18,5 %). Нивото на образование в домакинството също изглежда е фактор: делът на децата, живеещи в лоши жилищни условия, достига 65,3 % в домакинствата, в които най-високото ниво на завършено образование е основно образование (Графика 4).

Графика 4: Дял на децата на възраст 0-4 години, живеещи в лоши жилищни условия (в прекалено тъмно жилище или жилище с течащ покрив/мокри стени, под или без баня/душ или без тоалетна в жилището), по пол, етнос по самоопределяне, местоживее, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 0-4 години (n = 982); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Кои от изброените проблеми, свързани с жилището имате?: Тъмно, недостатъчна светлина ИЛИ Течащ покрив, влажни стени, основи и т.н.“; „Има ли в жилището: Баня с душ или вана ИЛИ Тоалетна - Да, вътре в жилището ИЛИ Да, извън жилището“. Съответства на индикатора на Евростат Tessa291.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

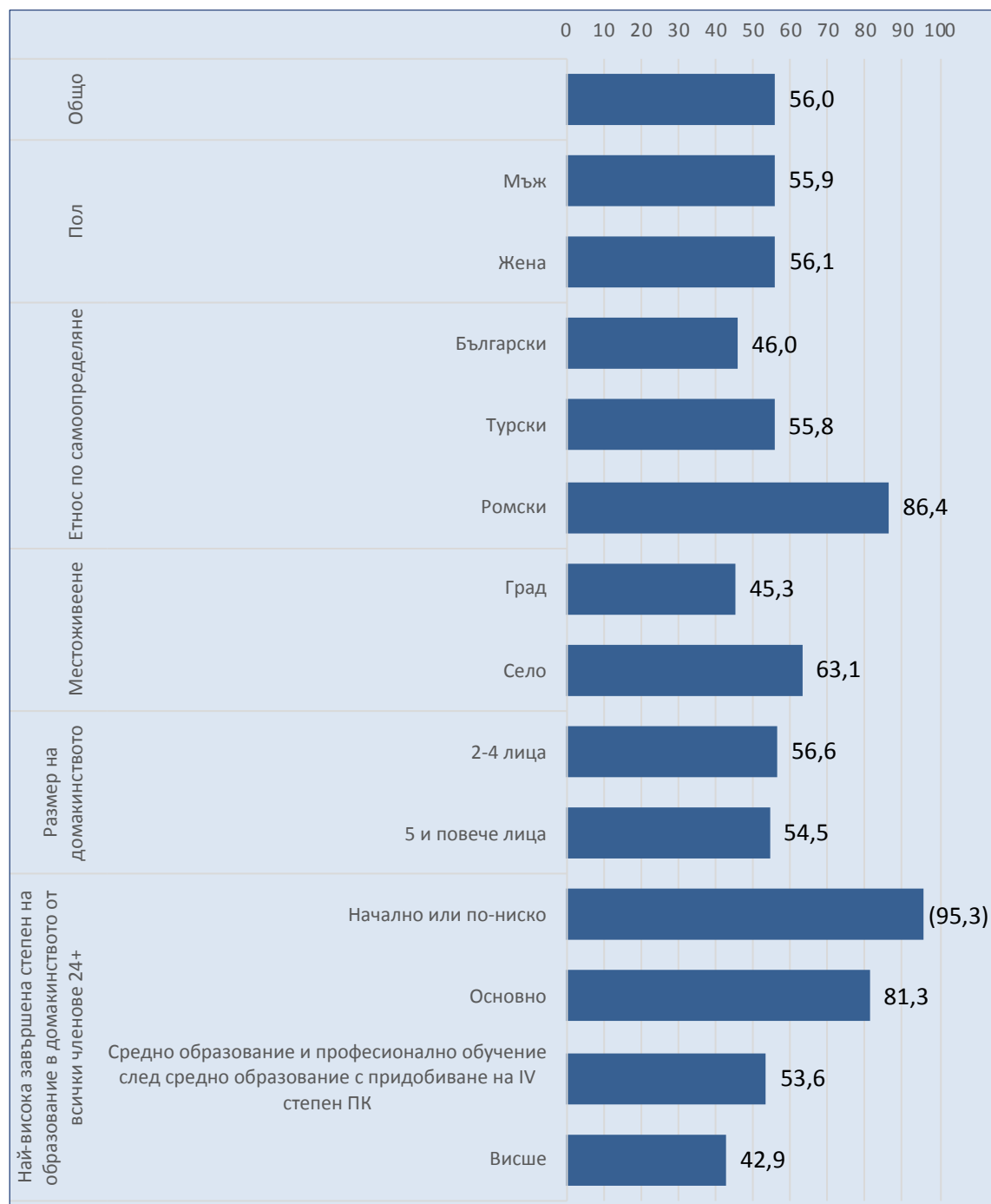
^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в

скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Пренаселеността на жилището се определя чрез дела на децата, живеещи в домакинства, които не разполагат с минималния брой стаи. Данните от изследването показват, че повече от половината деца в България живеят в пренаселени жилища (в сравнение със средно 34,8 % от населението като цяло),³² като делът им е особено висок сред децата на възраст между 0 и 4 години (56 % в сравнение с 51 % сред децата на възраст 5-14 години и 54 % сред децата на възраст 15-17 години). (Графика 5).

Графика 5: Дял на децата на възраст 0-4 години, живеещи в домакинства, които не разполагат с минималния брой стаи съгласно Европейската дефиниция за пренаселеност, по пол, етнос по самоопределяне, местоживеене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 0-4 години (n = 982); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Колко стаи има в жилището? (Включват се всички стаи с площ 4 и повече кв. м, без сервизни помещения (бани, килери, перални помещения и др.))“.

Съответства на индикатора на Евростат *ilc_mdho05*.

^c Степен на пренаселеност: Счита се, че човек живее в пренаселено домакинство, ако домакинството няма на разположение минимален брой стаи, равен на: една стая за домакинството; една стая на двойка в домакинството; една стая за всеки един човек на възраст 18 или повече години; една стая за всеки двама души от същия пол между 12 и 17 години; една стая за всеки един човек на възраст между 12 и 17 години не включен в

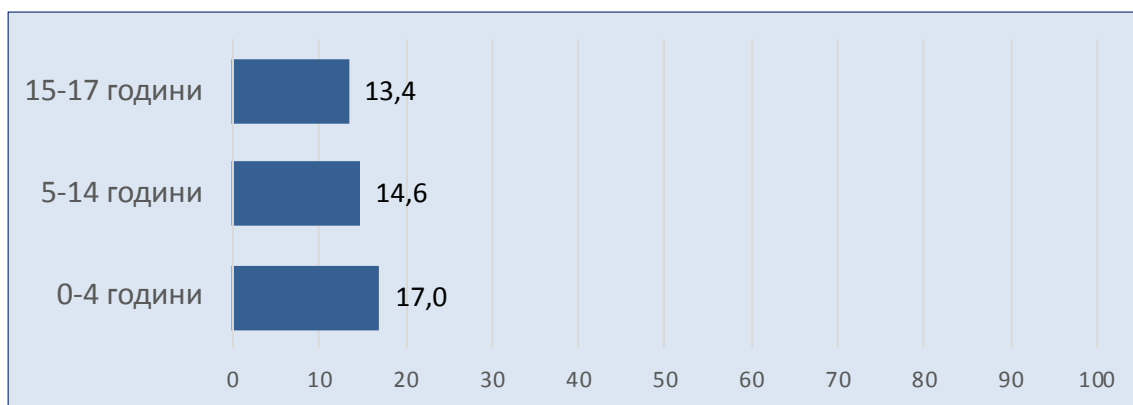
предишната категория; една стая за всеки две деца под 12 години. Съответства на индикатора на Евростат *ilc_lvho05a*.

^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Живеенето в райони с недостатъчен брой училища и/или детски градини увеличава риска децата да бъдат изключени от образованието в определен момент от живота им. Според данните около 17 % от децата на възраст между 0 и 4 години живеят в такива райони и могат да се окажат в неравностойно положение, когато става въпрос за записването им в учебно заведение (Графика 6).

Графика 6: Дял на децата, живеещи в домакинства, които живеят в райони с недостатъчно училища или детски градини (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 0-17 години ($n = 4,491$); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „Кои от следните проблеми, свързани с квартала (селото), в който живеете, имате?: „Недостатъчно училища, детски градини““.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

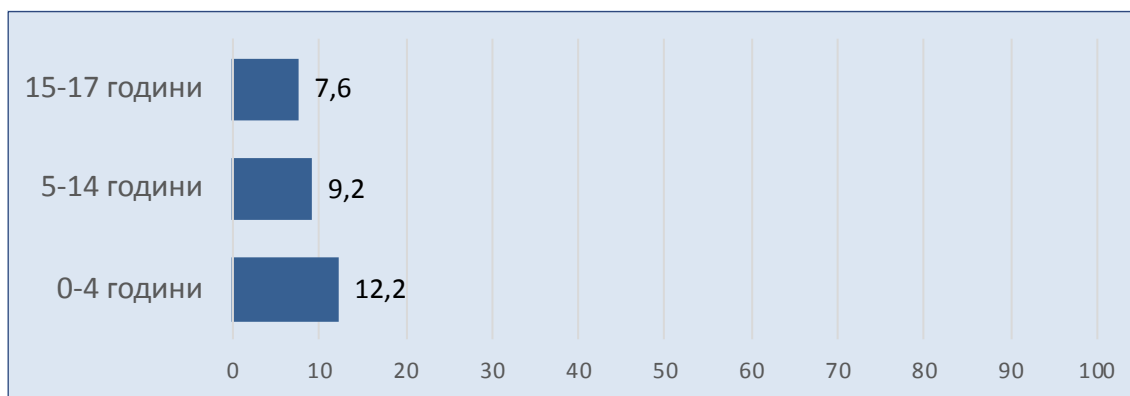
Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

За малките деца присъствието на човек с увреждане в домакинството може да има различни последици. Като цяло е по-вероятно домакинствата, в които има хора с увреждания, да се сблъскат с трудности при грижите за детето поради недостатъчни ресурси (ако един или повече от членовете на домакинството трябва да напуснат работа, за да се грижат за човека с увреждане) или при необходимост от допълнителна (социална) подкрепа. Индикаторът за дела на децата, живеещи в домакинства, в които има хора, които са силно или не толкова силно ограничени при извършване на обичайните за хората дейности поради здравословен проблем, определя дела на децата, изложени на по-висок риск да бъдат в неравностойно положение поради присъствието на човек с увреждане в домакинството. Данните от изследването показват, че в България 3,6 % от децата до 4-годишна възраст живеят в такива домакинства.

Липсата на платена работа в домакинството е сред факторите, които водят до повишен риск от бедност и социално изключване. Когато става въпрос за домакинства с малки деца, този риск може да има отрицателно въздействие върху развитието на детето, включително върху неговото здраве. Недостатъчните финансови ресурси често водят до по-ограничен достъп до качествено хранене, здравеопазване, образование и др. В същото време, ако детето не посещава заведение за предучилищно образование и грижи в ранна детска възраст, това увеличава риска от безработица в семейството, особено за жените. Данните от проучването

показват, че делът на децата, живеещи в домакинства без работа срещу заплащане, е по-висок сред децата на възраст между 0 и 4 години (12,2 %) в сравнение с останалите възрастови групи (9,2 % сред децата на възраст между 5 и 14 години и 7,6 % сред тези на възраст между 15 и 17 години) (Графика 7). Както показват резултатите от проучването, броят на зависимите деца в домакинството е свързан и с повишен риск от липса на работа сред неговите членове.³³

Графика 7: Дял на децата, живеещи в домакинства без работа срещу заплащане, по възраст (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 0-17 години (n = 4,491); претеглени резултати.

^b Домакинство без работа срещу заплащане е домакинство, в което повече от 80 % от независимите членове (на възраст 18-59) нямат работа срещу заплащане или друг доход.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

¹ Velea, R. and Tamburlini, G. (2014), [Early Child Development in the European Region: needs, trends and policy development](#), Copenhagen, World Health Organisation Regional Office for Europe.

² Йорданов, И. и Захариев, Б. (2014), [Първите 7: Ранното детско развитие – перспективи, предизвикателства и отговорности](#), УНИЦЕФ.

³ Bradshaw, J. and Richardson, D. (2009), [‘An Index of Child Well-Being in Europe’](#), *Journal of Child Indicators Research*, Vol. 2, No. 3.

⁴ Министерство на здравеопазването (2021), [Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021 – 2030 г.](#)

⁵ Министерство на здравеопазването (2019), [Наредба № 9 от 10 декември 2019 г. За определяне на пакета от здравни дейности, гарантиран от бюджета на Националната здравноосигурителна каса](#), 13 декември 2019 г. (последно изменение от 1 октомври 2021 г.).

⁶ Министерство на здравеопазването (2021), [Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021 – 2030 г.](#), стр. 17.

⁷ Министерство на здравеопазването (2021), [Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021 – 2030 г.](#), стр. 18.

⁸ Министерство на здравеопазването (2021), [Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021 – 2030 г.](#), стр. 10.

⁹ European Commission, Expert panel on effective ways of investing in health (2018), [Vaccination Programmes and Health Systems in the European Union](#), 26 септември 2018.

¹⁰ Съвет на Европейския съюз (2011), [Заклучения на Съвета относно имунизациите в детска възраст: успехи и предизвикателства, свързани с имунизациите в детска възраст в Европа, и перспективи](#), ОВ 2011 С 202.

¹¹ Министерство на здравеопазването (2007), [Наредба № 3 от 5 февруари 2007 г. за здравните изисквания към детските градини](#), 16 февруари 2007 г. (последно изменение от 20 октомври 2020 г.). Наредбата позволява деца, освободени от задължителна имунизация поради здравословен проблем, да бъдат записвани в детска градина.

¹² Национален център по обществено здраве и анализи (2021), [Извършени имунизации и реимунизации](#).

¹³ Национален център за заразни и паразитни болести (2020), [Остри заразни болести в България през 2020 г.](#)

¹⁴ Министерство на здравеопазването (2005), [Наредба № 15 от 12 май 2005 г. за имунизациите в Република България](#), 12 май 2005 г. (последно изменение от 22 декември 2020 г.). За пълния списък с противопоказания за имунизациите на деца виж Приложение № 10 към чл. 20, ал. 1.

¹⁵ European Commission (2014), [Study on the effective use of early childhood education and care \(ECEC\) in preventing early school leaving \(ESL\)](#), Luxembourg, Publications Office of the European Union.

- ¹⁶ Lenaerts, K., Vandenbroeck, M. and Beblavý, M. (2018), [Benefits of early childhood education and care and the conditions for obtaining them \(EENEE Analytical Report No. 32 prepared for the European Commission\)](#), Luxembourg, Publications Office of the European Union.
- ¹⁷ За повече информация виж Европейска комисия (2021), [Стратегия на ЕС за правата на детето](#), COM(2021) 142 final, 24 март 2021 г. и Съвет на Европейския съюз (2021), [Препоръка \(ЕС\) 2021/1004 на Съвета от 14 юни 2021 година за създаване на Европейска гаранция за децата](#), ОВ 2021 L 223.
- ¹⁸ Национален осигурителен институт (2021), [Парични обезщетения за майчинство](#).
- ¹⁹ Министерство на образованието и науката (2020), [Мотиви към проект на Закон за изменение и допълнение на Закона за предучилищното и училищното образование](#), 25 февруари 2020 г.
- ²⁰ Национален статистически институт (2021), [Децата в детските ясли към 31.12. по пол, статистически райони и области](#), 14 май 2021 г.
- ²¹ Национален статистически институт (2021), [Детски ясли и места в тях на 31.12. по статистически райони и области](#), 14 май 2021 г.
- ²² Възрастта за започване на задължителното предучилищно образование е 4 години в регионите, които имат достатъчен капацитет да обхванат всички отговарящи на условията деца.
- ²³ Национален статистически институт (2021), [Детски градини, деца, педагогически персонал, места и групи в детските градини по статистически зони, статистически райони, области и общини](#), 26 април 2021 г.
- ²⁴ Министерски съвет (2021), [Постановление № 76 от 5 март 2021 г. за приемане на Наредба за условията и реда за предоставяне и изплащане на средства от държавния бюджет за компенсиране на разходите, извършени от родителите за отглеждането и обучението на децата, които не са приети в държавни или общински детски градини или училища поради липса на свободни места](#), 5 март 2021 г.
- ²⁵ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²⁶ UNICEF (2017), [Early moments matter for every child](#), New York, UNICEF.
- ²⁷ Йорданов, И. и Захариев, Б. (2014), [Първите 7: Ранното детско развитие – перспективи, предизвикателства и отговорности](#), УНИЦЕФ. За повече информация за значението на грижите в ранна детска възраст виж World Health Organization (WHO), United Nations Children's Fund (UNICEF), World Bank Group (2018), [The Nurturing Care Framework for Early Childhood Development: A framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential](#), Geneva, World Health Organization.
- ²⁸ Например виж Farah, R. et al. (2020), [‘Maternal depression is associated with altered functional connectivity between neural circuits related to visual, auditory, and cognitive processing during stories listening in preschoolers’](#), *Behavioral and Brain Functions*, Vol. 16, No. 5.
- ²⁹ Съвет на Европейския съюз (2021), [Препоръка \(ЕС\) 2021/1004 на Съвета от 14 юни 2021 година за създаване на Европейска гаранция за децата](#), ОВ 2021 L 223.
- ³⁰ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ³¹ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ³² Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ³³ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).

2. Деца на възраст от 5 до 14 години

Акценти

- Около 91 % от децата на възраст между 5 и 14 години посещават училище или детска градина, около 7 % са извън образователната система, а около 1,5 % никога не са били включени в нея. Децата от ромски произход, живеещите в селски райони и децата в по-големи домакинства и домакинства с по-ниска степен на образование на членовете им са групите с по-висок риск да отпаднат от образованието или никога да не бъдат включени в него.
- Около 13,8 % от децата от ромски произход не посещават училище. Техният дял е по-висок в сравнение с децата от български и турски етнически произход (и при двете групи този дял е около 3,4 %).
- Делът на децата, живеещи в лоши жилищни условия (24,4 % сред децата на възраст между 0 и 4 години и 22,2 % сред децата на възраст между 5 и 14 години), е по-висок от средния дял на живеещите в лоши жилищни условия в населението като цяло (18,7 %) и е особено висок сред децата от ромски произход (71,1 %) и децата, живеещи в домакинства, в които никой от членовете няма завършено по-високо от начално образование (83,9 %).
- Повече от половината от децата на възраст между 5 и 14 години (около 51 %) живеят в пренаселени жилища. Този дял е най-нисък в сравнение с другите възрастови групи деца, но е много по-висок от средния дял на живеещите в пренаселени жилища сред населението като цяло (около 35 %).
- По-голямата част от домакинствата с деца на възраст между 5 и 14 години имат някакъв достъп до интернет (85,8 % имат мобилна връзка, 71,6 % имат фиксирана връзка). В същото време делът на домакинствата, които не могат да си позволят да плащат разходите за интернет (7,3 % за мобилна връзка и 11,3 % за фиксирана връзка), показва, че все още има група деца, които може да нямат никакъв достъп до интернет у дома.
- Делът на децата, живеещи в домакинства без платена работа, намалява от 63 % в домакинствата, в които никой от членовете няма завършено по-високо от начално образование, до 4,5 % в домакинствата, в които най-високата степен на завършено образование е средно или професионално.

В тази глава се разглежда положението на децата в предучилищна и училищна възраст. На тази възраст децата претърпяват редица промени във физическото и когнитивното си развитие. Това е и възрастта, на която всички деца трябва да бъдат включени в задължителния образователен процес и освен семейството, образователната система става по-важен фактор за тяхното развитие.

Европейската гаранцията за детето подчертава връзката между социалното изключване на децата и липсата на достъп до ключови услуги,¹ като предучилищното и училищното образование са сред основните услуги за децата от тази възрастова група. Въпреки че училищата са общодостъпни, не всички деца имат еднакъв достъп до тях. Така например, допълнителните разходи, като разходи за транспорт, учебници, учебни пособия и т.н., често увеличават финансовата тежест върху семействата на децата. Допълнителни предизвикателства за семействата с деца в задължителна училищна възраст (освен осигуряването на достъп до качествено образование със съпътстващите го разходи) могат да възникнат от необходимостта да се отговори на изискванията за здраве и здравословно хранене, да се осигури повече жилищна площ, необходима за учебния процес, и т.н. В същото време Законът за закрила на детето предвижда, че родителите или настойниците не трябва да

оставят без надзор и грижа деца под 12-годишна възраст, ако с това се създава опасност за тяхното физическо, психическо или нравствено развитие.² За разлика от детските заведения, предлагащи предучилищно образование, много училища не могат да осигурят целодневно присъствие на децата, което поставя работещите родители в ситуация да търсят помощ от други членове на семейството или от частни образователни и възпитателни заведения, за да могат да запазят работата си, като в същото време се грижат за децата си. Според официални данни, публикувани от медиите, през учебната 2019/2020 г. около една трета от всички деца от първи до седми клас не са били включени в целодневно обучение. Тъй като грижите за децата през времето, когато те не са на училище, могат да бъдат свързани с допълнителни разходи (например за детегледач или частно учебно заведение), те трябва да се вземат предвид при оценката на рисковите фактори за отпадане от училище, особено на децата от семейства с нисък икономически статус.³

В развитието на децата на възраст между 5 и 14 години важна роля започва да играе и социалната среда. Училището се превръща в своеобразно детско общество и личният финансов или социален статус на децата може да има голямо отражение в различни области от техния живот. Както е отбелязано в доклада на УНИЦЕФ за здравето и поведението на децата, субективното възприятие за материалното благосъстояние на семейството е фактор с много силно изразено влияние върху всички субективни показатели във връзка със здравето.⁴

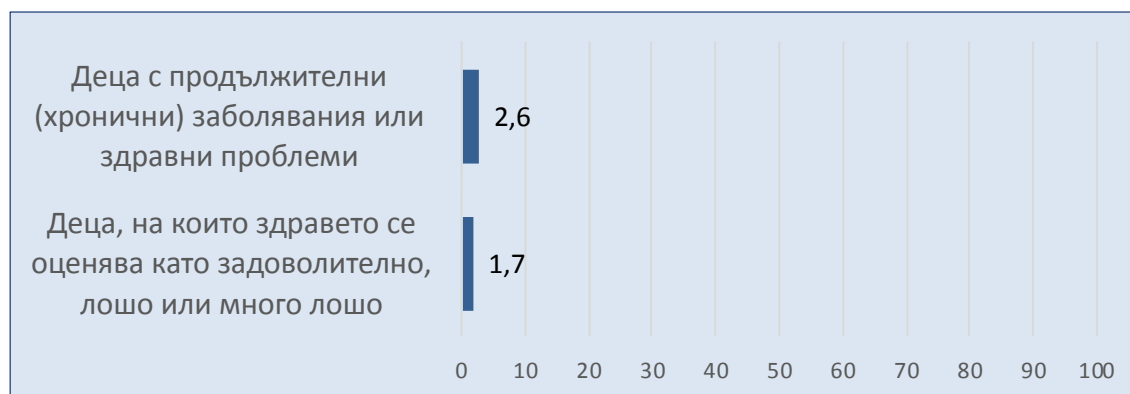
2.1. Здраве

Между 5 и 14-годишна възраст развитието на децата е свързано с много промени. Здравеопазването и здравословният начин на живот и хранене на децата са основна предпоставка за качествен живот и в по-напреднала възраст. В същото време общата оценка на хората за собственото им здраве се понижава с напредване на възрастта и започват да се появяват психосоматични симптоми (като главоболие или раздразнителност).⁵ Злоупотребата с психоактивни вещества и забременяването в ранна възраст са сред факторите, свързани с начина на живот, които сериозно влияят на здравето на децата в бъдеще. Официалните данни показват, че през 2020 г. са регистрирани 706 случая на деца под 15-годишна възраст с тежки интоксикации, свързани със злоупотреба с психоактивни вещества, от които 129 случая (66 момчета и 63 момичета) на интоксикация с наркотични вещества, 488 (303 момчета и 185 момичета) на интоксикация с алкохол и 89 (46 момчета и 43 момичета) на комбинирана интоксикация с наркотици и алкохол.⁶ През същата година са извършени общо 113 аборта на момичета на възраст от 15 и по-малко години.⁷

През 2021 г. правителството прие Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021-2030 г.⁸ Според записаното в нея през учебната 2019/2020 г. 87,3 % от всички ученици на възраст между 7 и 18 години са преминали профилактичен медицински преглед. Данните от скрининга показват заболяемост от 156,2 ‰ сред децата в седми клас (на възраст 13/14 г.) и 149 ‰ сред тези в първи клас (на възраст 6/7 г.). Структурата на заболяемостта показва, че преобладават очните заболявания, затлъстяването и астмата.⁹

Предложеният индикатор за здравето на децата отразява здравословното състояние на децата на възраст между 5 и 14 години (както то се оценява от члена на домакинството, участващ в проучването). Данните показват, че здравето на по-голямата част от децата на тази възраст се оценява от родителите им като добро или много добро, като делът на децата, чието здраве се оценява като задоволително, лошо или много лошо, е по-малко от 2 % (Графика 8).

Графика 8: Дял на децата на възраст 5-14 години, които имат продължителни (хронични) заболявания или здравни проблеми, и оценка на здравето на децата на възраст 5-14 години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването за продължителни (хронични) заболявания или здравни проблеми: „Има ли (името на детето) някакви продължителни (хронични) заболявания или здравни проблеми? (заболяване или здравен проблем, който продължава или се очаква да продължи 6 месеца или повече)“.

^c Въпрос от изследването за оценка на здравето: „Как най-общо оценявате здравето на (името на детето)? Моля, отговорете за здравето като цяло, като изключете всички временни здравословни проблеми, например вирусна инфекция в момента на интервюто.“, където възможните отговори включват „Задоволително“, „Лошо“ и „Много лошо.“.

^d Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

В същото време дялът на децата с хронични заболявания или продължителни здравословни проблеми е около 2,6 % (Графика 8). Според същото проучване подобен е и дялът на децата, които са ограничени (силно или не толкова силно) при извършване на обичайните за хората дейности поради здравословен проблем (2,4 %).¹⁰ Въпреки че малкият брой респонденти не позволява по-нататъшна дезагрегация на данните, резултатите са показателни за броя на децата, потенциално изложени на повече рискове, свързани със здравето, особено ако са изложени и на риск от бедност или имат ограничен достъп до специализирани педиатрични грижи.

2.2. Образование

Според Европейската гаранция за детето образованието и другите дейности, свързани с училището, са сред основните услуги, до които всяко дете трябва да има равен достъп. В България предучилищното и училищното образование е регламентирано в Закона за предучилищното и училищното образование.¹¹ От 5-годишна възраст (или от 4-годишна възраст в общините, които разполагат с достатъчен брой свободни места) децата подлежат на задължително предучилищно образование, което се предоставя от детските градини и началните училища. Училищното образование е задължително от годината, в която детето навършва 7 години (или 6 години по решение на родителите), до годината, в която навършва 16 години.

Националните политики относно училищното образование са заложили в Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021-2030 г.¹²

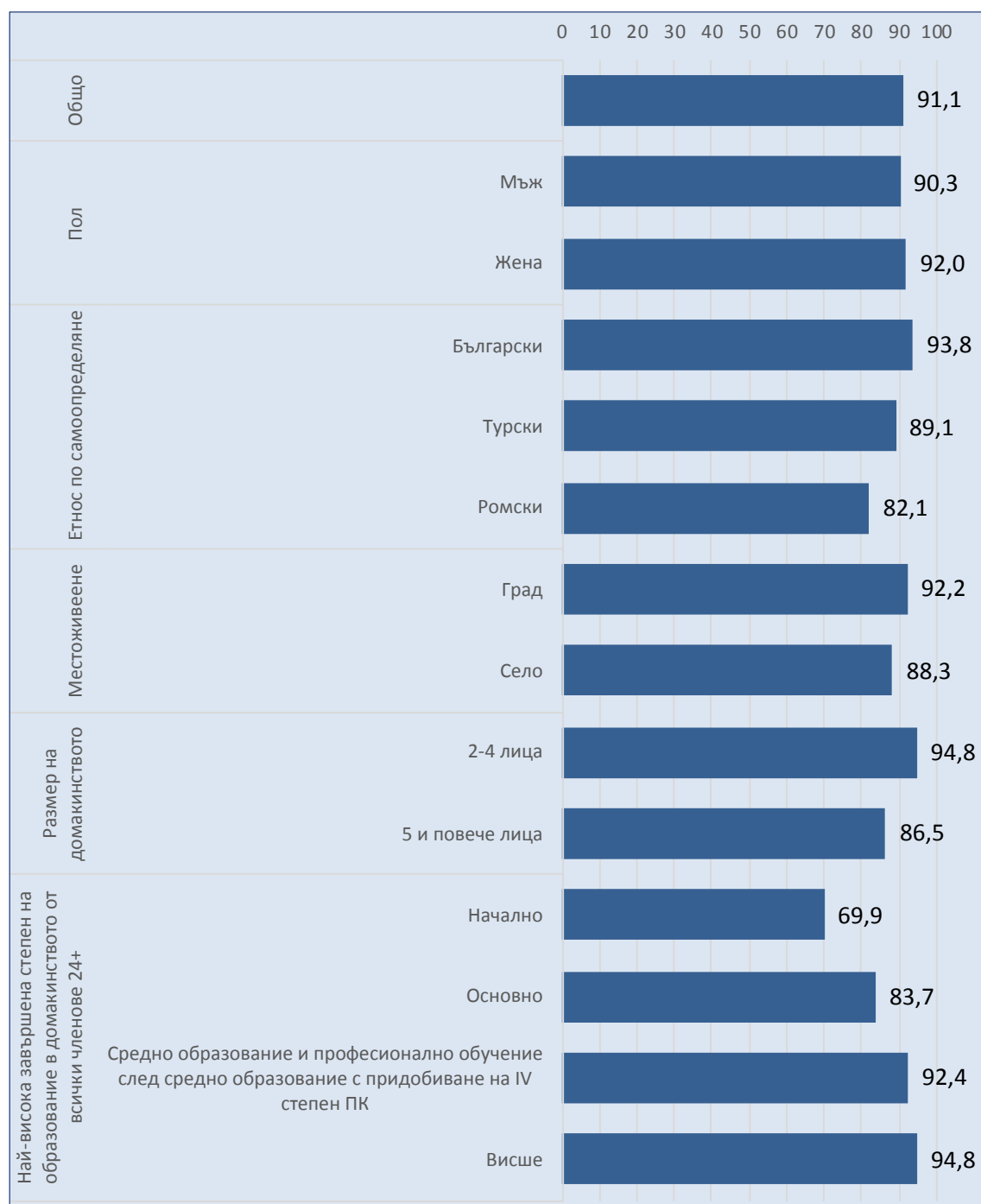
През учебната 2020/2021 г. в България има 1 948 общообразователни училища, от които 129 начални училища (I - IV клас), 1 151 основни училища (I - VII клас), 114 гимназии (IX - XIII клас), 483 средни училища (I - XIII клас) и 71 обединени училища (I - X клас). От тях 97 училища са частни, а останалите са държавни.¹³ Съотношението ученици/учители в предучилищното и началното образование през 2018 г. е 12,3 (предучилищно) и 13,7 (начално), което съответства на средното за ЕС.¹⁴ Въпреки това училищата не са равномерно разпределени в страната.¹⁵

Отпадането от училище е основният риск, свързан с образованието, за децата в тази възрастова група. То може да доведе до ниско ниво на образование, последвано от ниско възнаграждение или безработица, а оттам и до бедност и социално изключване. Този риск е идентифициран от държавата и съществуват политики и мерки както за предотвратяване на отпадането на децата от училище, така и за връщане на тези, които вече са напуснали.¹⁶ От 2017 г., в резултат на въвеждането на Механизма за съвместна работа на институциите по обхващане, включване и предотвратяване на отпадането от образователната система, делът на децата на възраст от 5 до 16 години, които не посещават училище, е спаднал от 8,47 % през учебната 2018/2019 г. до 4,73 % през 2019/2020 г.¹⁷ В същото време официалните данни показват, че през учебната 2020/2021 г. нетният коефициент на записване възлиза на 78,1 % в предучилищното образование, 84,8 % в основното образование и 84,4 % в средното образование.¹⁸ През учебната 2019/2020 г. общо 10 947 деца от първи до седми клас са напуснали училище, от които 1 011 не желаят да учат, а други 4 569 са напуснали по семейни причини.¹⁹ Предполага се, че епидемията от COVID-19 и дистанционното обучение също са повлияли на процента на отпадналите ученици.

Значението на включването на децата в образование и грижи в ранна детска възраст като определящ фактор за придобиване на основни умения на по-късен етап се потвърждава от различни проучвания и се признава и от ЕС.²⁰ В тази връзка индикаторът за дела на децата на възраст между 5 и 14 години, които посещават или са посещавали училище или заведение за образование и грижи в ранна детска възраст, определя дела на децата, които никога не са посещавали предучилищно образование или са отпаднали от училище пред навършване на 14-годишна възраст. Данните от изследването показват, че през 2020 г. около 91 % от децата на възраст между 5 и 14 години са посещавали училище или детска градина, около 7 % са извън образователната система (временно или за постоянно), а около 1,5 % никога не са били включени в нея (Графика 9).

Дезагрегираните данни показват, че децата от ромски произход, живеещите в селски райони и децата в по-големи домакинства са групите с по-висок риск да отпаднат от образователната система или никога да не бъдат включени в нея. Степента на образование в домакинството също изглежда е значим фактор, тъй като делът на децата в домакинства с по-ниска степен на образование на членовете им, които напускат или остават извън училище, е по-висок, отколкото сред тези в домакинства с по-висока степен на завършено образование (Графика 9).

Графика 9: Дял на децата на възраст 5-14 години, които посещават училище или детска градина, по пол, етнос по самоопределяне, местоживеене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „Посещавал/а ли е (името на детето) училище или детска градина?: „Да, и в момента посещава““.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

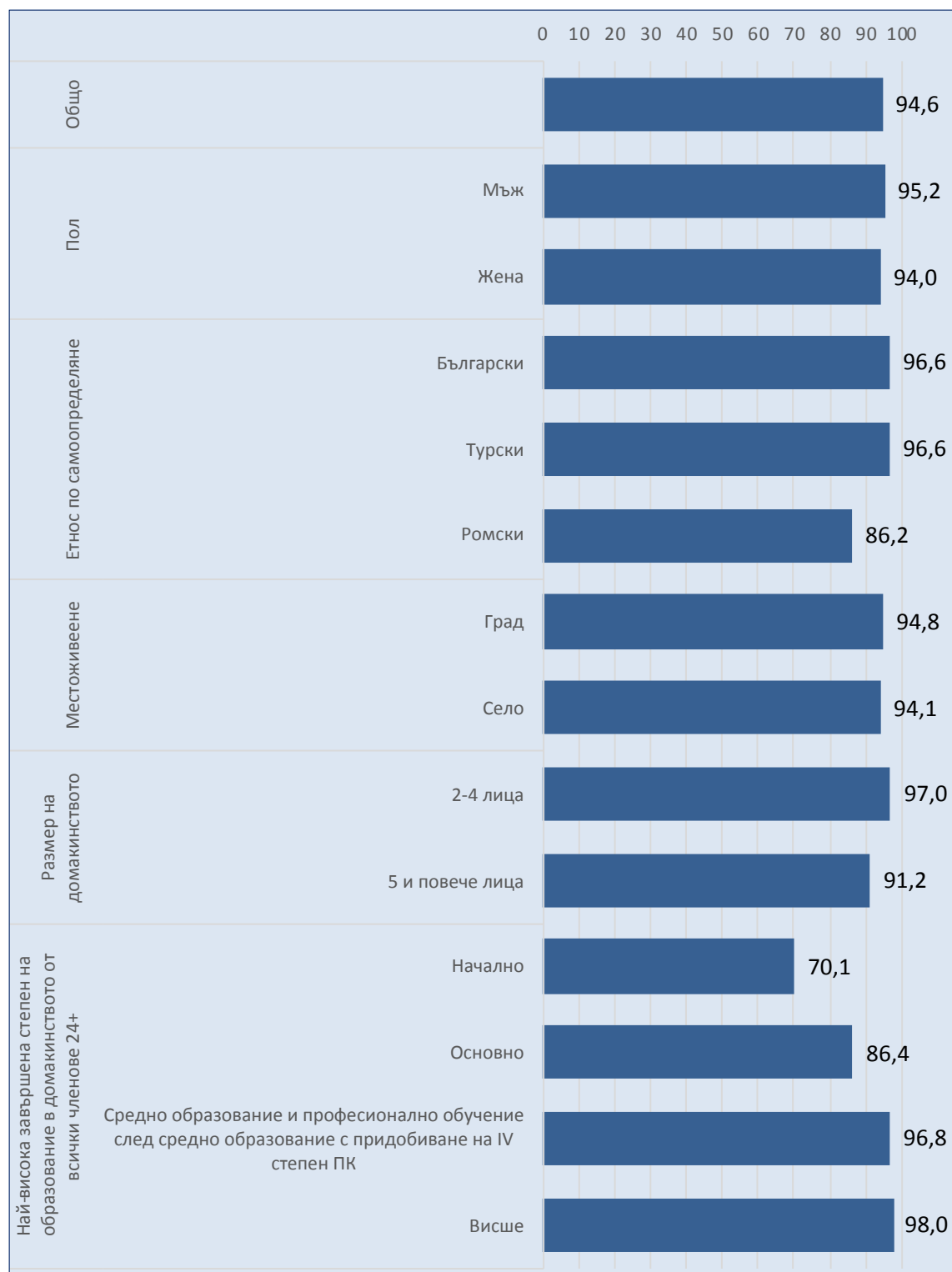
Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Другият индикатор за оценка на дела на децата, които не са включени в образованието, е този за дела на децата в задължителна училищна възраст (7-15 години), които не посещават училище. Резултатите от изследването показват, че преобладаващата част от всички деца на възраст между 7 и 15 години посещават училище, а по-малко от 6 % не посещават (Графика 10).

Проучването не регистрира причините за непосещаване на училище, които биха могли да варират от финансови причини, здравословни проблеми, слаб успех, липса на училище в района и др.

Дезагрегираните данни показват, че факторите, които изглежда оказват най-силно влияние върху оставането извън училище, са образователното равнище в домакинството, размерът на домакинството и етническата принадлежност. Около 13,8 % от децата от ромски произход не посещават училище, което е по-висок дял в сравнение с децата от български и турски етнически произход (и при двете групи този дял е около 3,4 %). Местоживеенето не изглежда да е значим фактор и делът на децата, които не посещават училище, в градските и селските райони е почти еднакъв. Едно от възможните обяснения за това е големият брой на средните училища и гимназиите, които вероятно адекватно обхващат децата в задължителна училищна възраст от всички региони. В същото време, както показва предишният индикатор, местоживеенето играе определена роля при децата под задължителната училищна възраст, тъй като делът на децата на възраст между 5 и 14 години, които посещават училище или заведение за предучилищно образование и грижи в ранна детска възраст, е по-малък в селските райони (Графика 9). Децата от домакинства с по-висока степен на завършено образование изглежда са по-малко изложени на риска от ранно напускане на образованието: делът на децата, които не посещават училище, е около 2 % в домакинствата с висше образование като най-висока степен в сравнение с почти 30 % в домакинствата с начално и по-ниско образование (Графика 10).

Графика 10: Дял на децата в задължителна училищна възраст (7-15), които посещават училище, по пол, етнос по самоопределяне, местоживее, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 7-15 години (n = 2,480); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „Посещавал/а ли е (името на детето) училище или детска градина?: „Да, и в момента посещава““.

^c Задължителната училищна възраст в България е 7-15 години.

^d Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

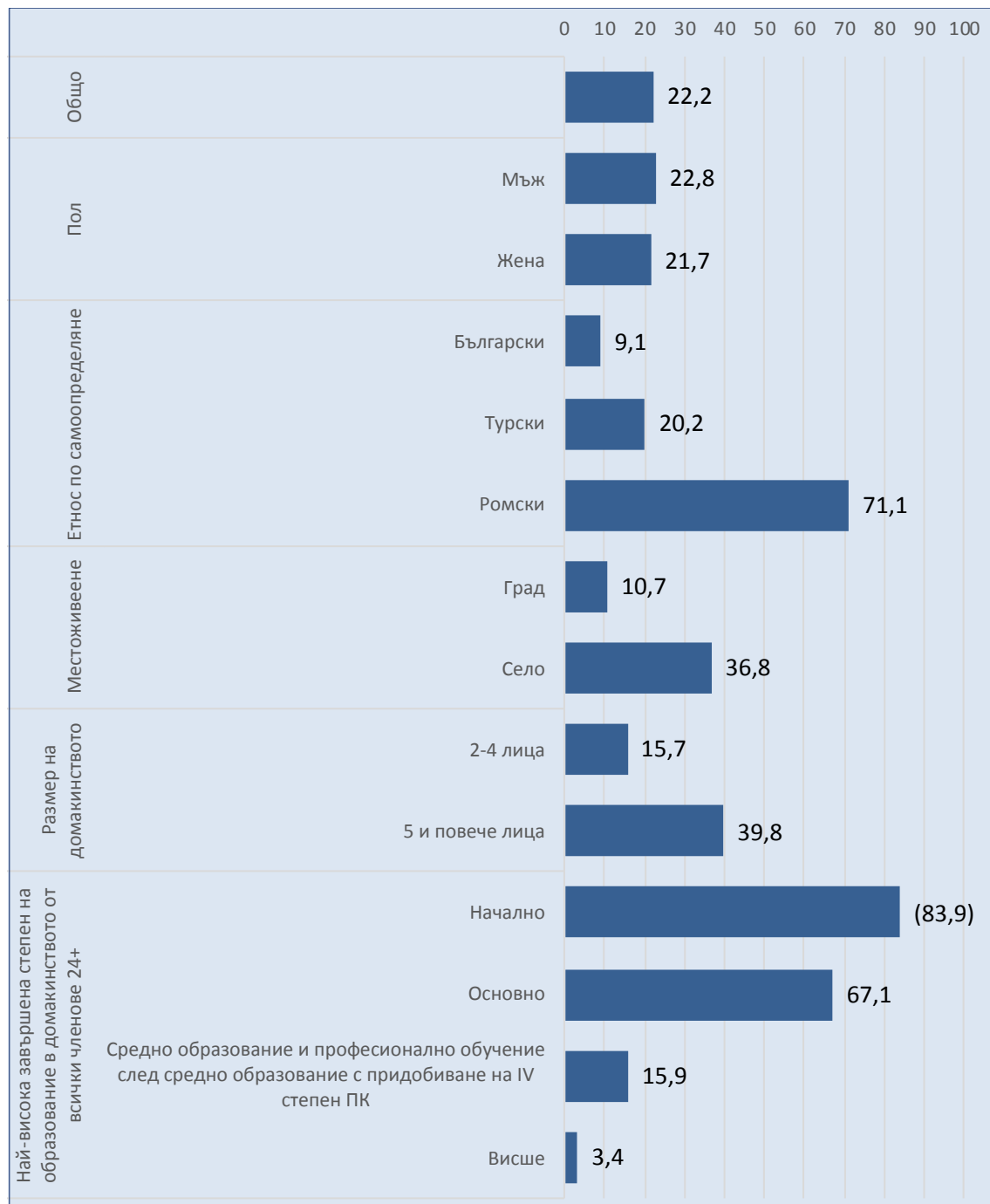
2.3. Условия на живот, бедност и семейна среда

Освен здравето и образованието, редица други фактори оказват влияние върху развитието и благосъстоянието на децата. Рискови фактори, като бедност, лоши условия на живот и липса на достъп до определени услуги (например интернет), могат да поставят определени групи деца в неравностойно положение в сравнение с техните връстници. Що се отнася до условията на живот, Европейската гаранция за детето изтъква наличието на подходящо жилище като една от ключовите услуги, до които всички деца трябва да имат достъп.²¹ По отношение на лошите жилищни условия и риска от бездомност Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030 определя като особено уязвими групи семействата с деца и младежи, младежите от чужд произход и ромските деца и младежи, които са изложени на риск от бедност и социално изключване поради преждевременно напускане на образователната система. Към 2019 г. делът на домакинствата с деца, които са изложени на риск от бедност, се оценява на 22,1 %. От тях за особено уязвими се считат самотните родители и домакинствата с три или повече деца.²² За периода между 2008 г. и 2019 г. децата, живеещи в бедност, са се увеличили както като абсолютен брой (с 6 700),²³ така и като дял от населението от тази възрастова група (от 25,5 % на 27,5 %).²⁴

Индикаторът за лоши жилищни условия определя на дела на децата, живеещи в жилища, които са прекалено тъмни (с недостатъчно дневна светлина през прозорците), с течаш покрив и/или мокри стени или подове, без душ или баня или без тоалетна в жилището. Резултатите от проучването показват, че делът на децата, живеещи при такива условия, е по-нисък сред децата на възраст между 5 и 14 години (22,2 %), отколкото сред тези на възраст между 0 и 4 години (24,4 %) (Графика 11). И при двете възрастови групи този дял е по-висок от средния дял на живеещите в лоши жилищни условия сред населението като цяло (18,7 %),²⁵ което е индикация, че децата са особено уязвими от риска да растат в лоши жилищни условия.

Дезагрегираните данни показват много висок дял на децата от ромски произход, живеещи в лоши жилищни условия (71,1 %), в сравнение с 9,1 % от децата от български етнически произход. Делът на децата, живеещи в лоши жилищни условия, е повече от два пъти по-висок в селските райони (39,8 %), отколкото в градовете (15,7 %). Нивото на образование в домакинството също изглежда значим фактор, като делът на децата, живеещи в лоши жилищни условия, е 83,9 % в домакинствата, в които никой от членовете няма по-високо от начално образование (Графика 11).

Графика 11: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в лоши жилищни условия (в прекалено тъмно жилище или жилище с течащ покрив/мокри стени, под или без баня/душ или без тоалетна в жилището), по пол, етнос по самоопределяне, местоживееие, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Кои от изброените проблеми, свързани с жилището имате?: Тъмно, недостатъчна светлина ИЛИ Течащ покрив, влажни стени, основи и т.н.“; „Има ли в жилището: Баня с душ или вана ИЛИ Тоалетна - Да, вътре в жилището ИЛИ Да, извън жилището“. Съответства на индикатора на Евростат Tessi291.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в

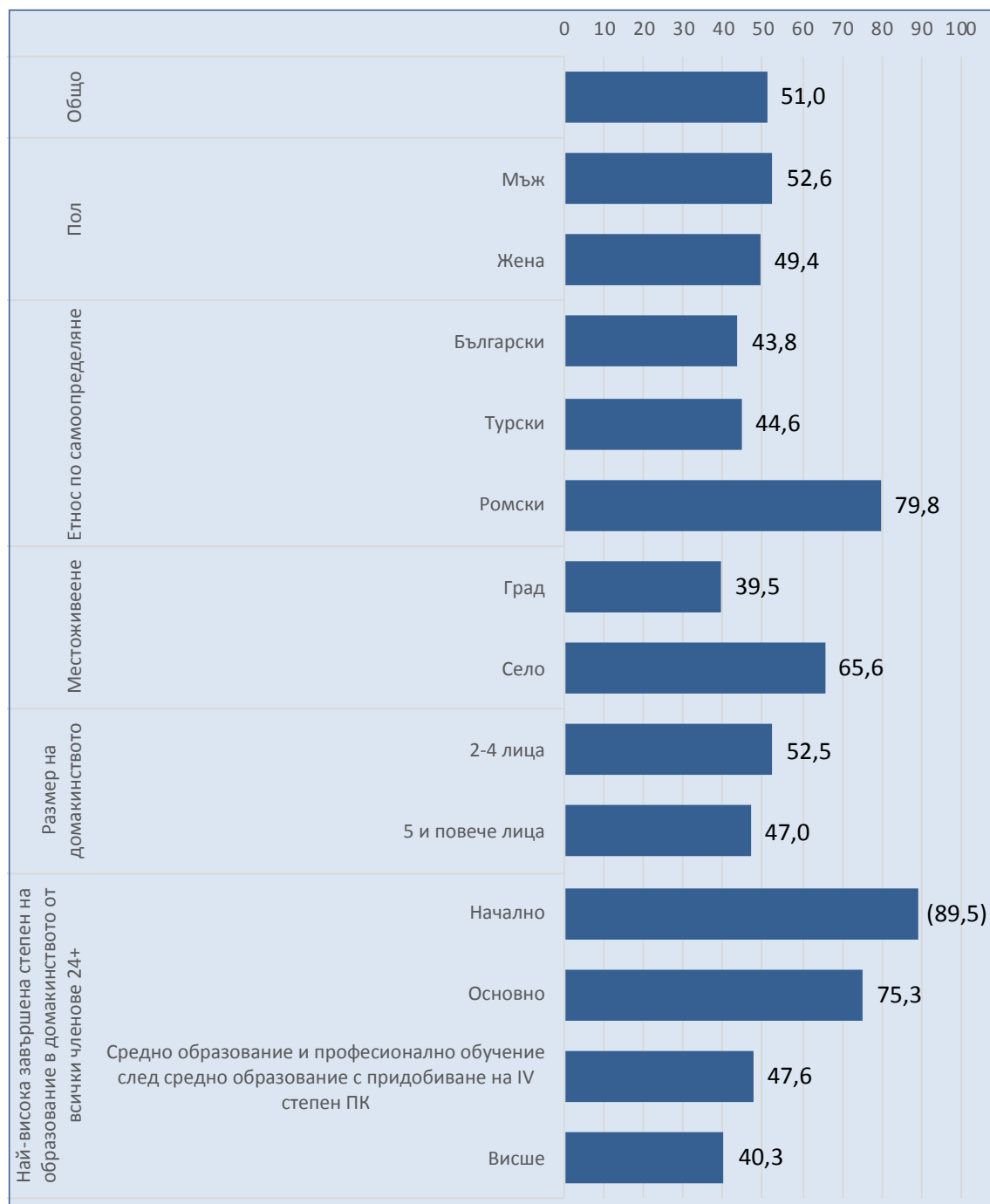
скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Пренаселеността е фактор, който засяга голяма част от децата във възрастовата група 5-14 години, подобно на децата в другите две възрастови групи (0-4 и 15-17 години). Повече от половината от децата на възраст между 5 и 14 години (около 51 %) живеят в пренаселени жилища (Графика 12). Въпреки че този дял е най-нисък в сравнение с другите възрастови групи деца, той все пак е много по-висок от средния дял на живеещите в пренаселени жилища сред населението като цяло (около 35 %).²⁶

Подобно на данните за живеещите при лоши жилищни условия, дезегрегираните данни за живеещите в пренаселени жилища показват, че децата от ромски произход, децата, живеещи в селски райони, и децата, живеещи в домакинства с по-ниско ниво на завършено образование, са по-уязвими от риска да живеят в жилища, които нямат достатъчен брой стаи. По отношение на пола момчетата на възраст между 5 и 14 години изглежда са изложени на по-висок риск от това да живеят в пренаселено жилище, отколкото момичетата (52,6 % спрямо 49,4 %) (Графика 12).

Графика 12: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в домакинства, които не разполагат с минималния брой стаи съгласно Европейската дефиниция за пренаселеност, по пол, етнос по самоопределяне, местоживее, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Колко стаи има в жилището? (Включват се всички стаи с площ 4 и повече кв. м, без сервизни помещения (бани, килери, перални помещения и др.))“.

Съответства на индикатора на Евростат *ilc_mdho05*.

^c Степен на пренаселеност: Счита се, че човек живее в пренаселено домакинство, ако домакинството няма на разположение минимален брой стаи, равен на: една стая за домакинството; една стая на двойка в домакинството; една стая за всеки един човек на възраст 18 или повече години; една стая за всеки двама души от същия пол между 12 и 17 години; една стая за всеки един човек на възраст между 12 и 17 години не включен в

предишната категория; една стая за всеки две деца под 12 години. Съответства на индикатора на Евростат *ilc_lvho05a*.

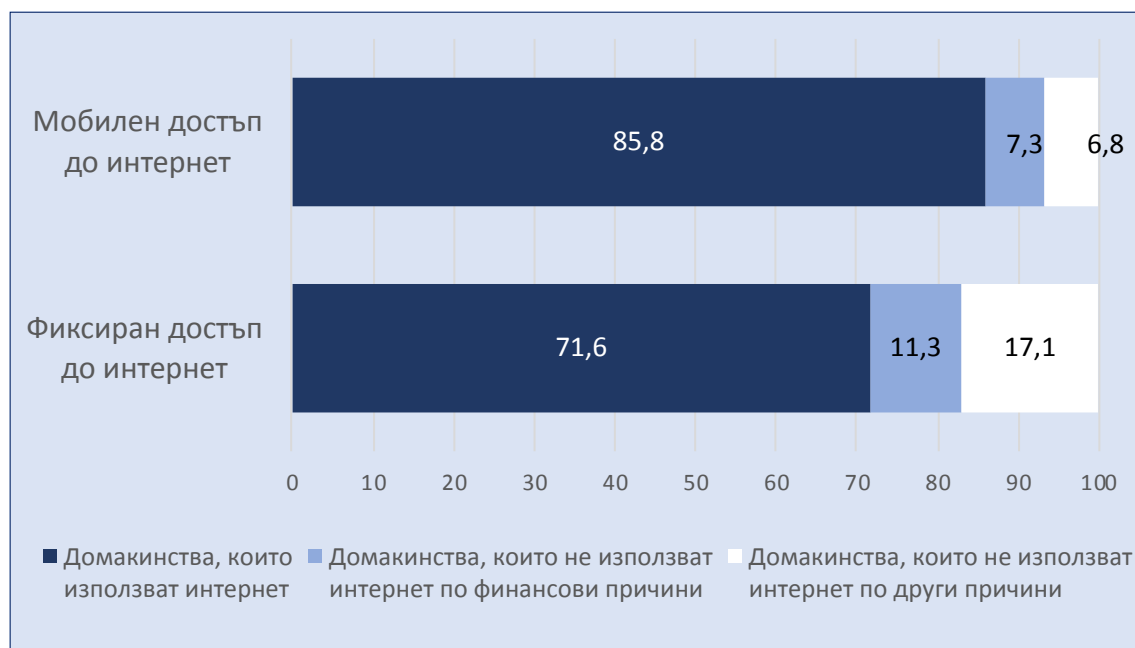
^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Достъпът до интернет е особено важен за децата на възраст между 5 и 14 години. На тази възраст те придобиват цифрови умения и използват интернет като източник на допълнителни знания и средство за общуване с връстници. По време на епидемията от COVID-19 достъпът до интернет се превърна в ключов фактор за достъп до училищни дейности.

Индикаторът за дела на децата, живеещи в домакинства без фиксиран или мобилен достъп до интернет, оценява нивото на достъп до комуникационни услуги в домакинствата с деца, както и причините за липсата на такъв достъп. По отношение на причините проучването прави разграничение между финансови причини (домакинства, които не могат да си позволят да плащат за интернет) и други причини (които не са допълнително изследвани в рамките на това проучване, но според други изследвания могат да варират от недостатъчни умения или липса на електронни устройства до липса на интерес или липса на покритие). Данните от проучването показват, че по-голямата част от домакинствата с деца имат някаква интернет връзка (85,8 % имат мобилна връзка и 71,6 % – фиксирана връзка). В същото време делът на домакинствата, които не могат да си позволят да плащат разходите за интернет (7,3 % за мобилна връзка и 11,3 % за фиксирана връзка), показва, че все още има деца, които може да нямат никакъв достъп до интернет у дома (Графика 13:). Такива деца са изложени на по-висок риск да не могат да участват в образователни дейности наравно със своите връстници (защото не могат да участват в онлайн обучение, да развиват цифровите си умения и да използват допълнителни учебни ресурси онлайн). Те са изложени и на по-висок риск от социално изключване поради невъзможността да използват интернет за общуване с други деца (например чрез онлайн игри или социални мрежи).

Графика 13: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в домакинства, които нямат фиксиран или мобилен достъп до интернет (%)

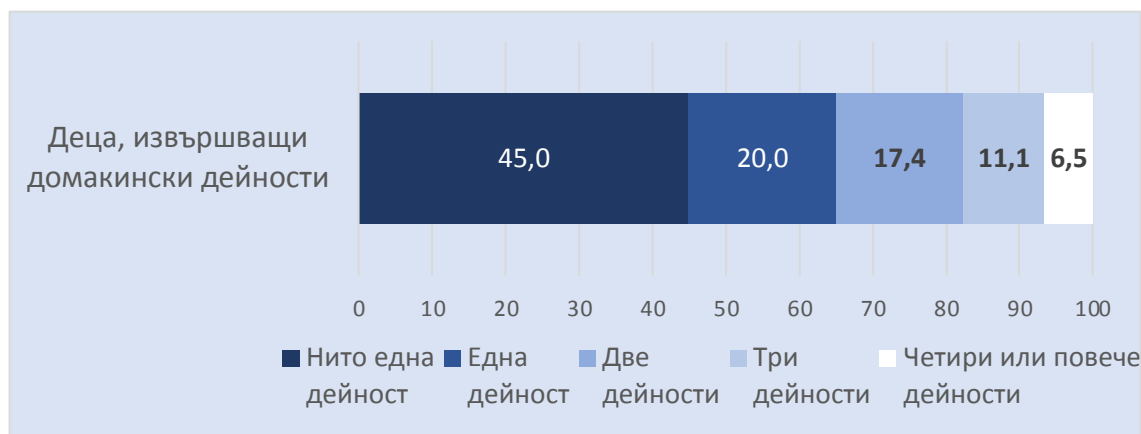
Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „Услуги използвани от домакинството: „Фиксиран достъп до интернет“ и „Мобилен достъп до интернет“.“.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Домакинските задължения са важни за децата на възраст между 5 и 14 години, тъй като ги учат на отговорност и участие. От друга страна, въпреки че не се счита за детски труд, прекомерното участие в домакински дейности (повече от 21 часа седмично) се разглежда като фактор, който може да има отрицателно въздействие върху образованието на децата. В света 54 млн. деца на възраст между 5 и 14 години (около две трети от които са момичета) изпълняват домакински задължения в продължение на поне 21 часа седмично.²⁷ Индикаторът за дела на децата, ангажирани с домакинска работа, определя дела на децата, които през последната седмица са участвали в пазаруване, готвене, миене на съдове или чистене, пране, гледане на деца, грижи за възрастен или болен човек в семейството и всякакви други дейности в помощ на домакинството. Резултатите от проучването показват, че около 45 % от всички деца на възраст между 5 и 14 години не участват в никакви дейности в домакинството, 48,5 % са ангажирани с до три различни вида дейности, а 6,5 % са извършвали четири или повече вида дейности (Графика 14).

Графика 14: Дял на децата на възраст 5-14 години, които извършват дейности за домакинството (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

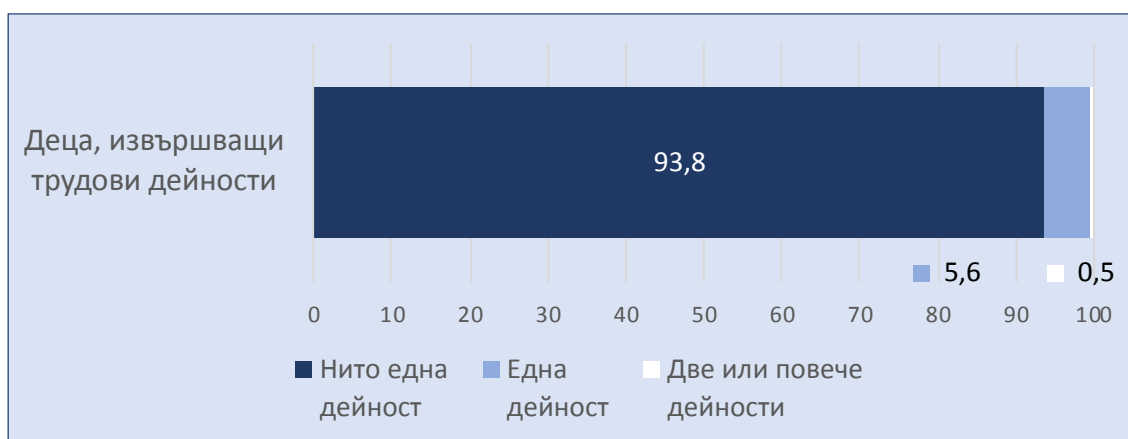
^b Въпрос от изследването: „През последната седмица (името на детето) извършва ли някоя от следните дейности за домакинството?: „Пазаруване за домакинството“, „Готвене“, „Миене на чинии или чистене на жилището“, „Пране“, „Гледане на по-малки деца“, „Гледане на по-възрастен или болен член на домакинството“, „Други дейности в помощ на домакинството“.“.

^c Категорията „Нито една дейност“ включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Индикаторът за дела на децата, ангажирани с трудова дейност, определя дела на децата на възраст между 5 и 14 години, които са ангажирани (поне за един час седмично) с някаква икономическа дейност, като например помощ в семейното стопанство или ферма, производство или продажба на стоки и т.н. Резултатите от проучването показват, че повече от 6 % от децата извършват определена трудова дейност, а около 0,5 %, участват в повече от една такава дейност (Графика 15).

Графика 15: Дял на децата на възраст 5-14, които извършват трудова дейност (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „През последната седмица, извършвал/а ли е (името на детето) някоя от следните дейности, дори само за един час?: „Помага ли (името на детето) в семейното стопанство, ферма, градина, животновъдна ферма? Например, при отглеждането на селскостопанската продукция или грижи за селскостопанските животни?“, „Помага ли (името на детето) в семеен бизнес или бизнес на роднина със или без заплащане, или има (свой) собствен бизнес?“, „Изработва/продава ли (името на детето) предмети, дрехи, храни или селскостопански продукти?“, „През последната

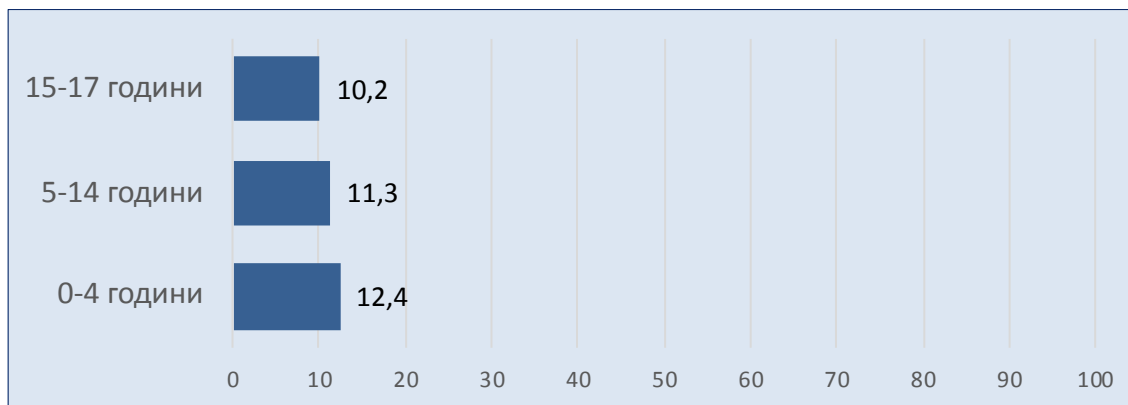
седмица (името на детето) занимава ли се с друга дейност срещу заплащане в брой или в натура, дори само за един час?“.“.

^c Категорията „Нито една дейност“ включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Особено уязвима група деца са тези, чиито родители живеят в чужбина. Това явление, известно още като „деца, оставени от родители, живеещи в чужбина“,²⁸ засяга все повече страни като България, от които младите хора емигрират в други държави, за да намерят работа, да продължат обучението си или да търсят по-добър живот. При липсата на надеждни данни за броя на тези деца в България,²⁹ изследването, въпреки ограниченията си,³⁰ дава известна представа за възможните измерения на проблема, оценявайки дела на децата, живеещи в домакинства, в които поне един член е бил в чужбина за повече от три месеца през последните две години. Резултатите показват, че делът на децата в такава ситуация варира от 12,4 % сред децата на възраст между 0 и 4 години, 11,3 % сред децата на възраст между 5 и 14 години и 10,2 % сред децата на възраст между 15 и 17 години) (Графика 16).

Графика 16: Дял на децата, живеещи в домакинства, в които поне един член на домакинството е бил в чужбина за повече от 3 месеца през последните 2 години, по възраст (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 0-17 години (n = 4,491); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „Било ли е лицето в чужбина за повече от 3 месеца през последните 2 години?“.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

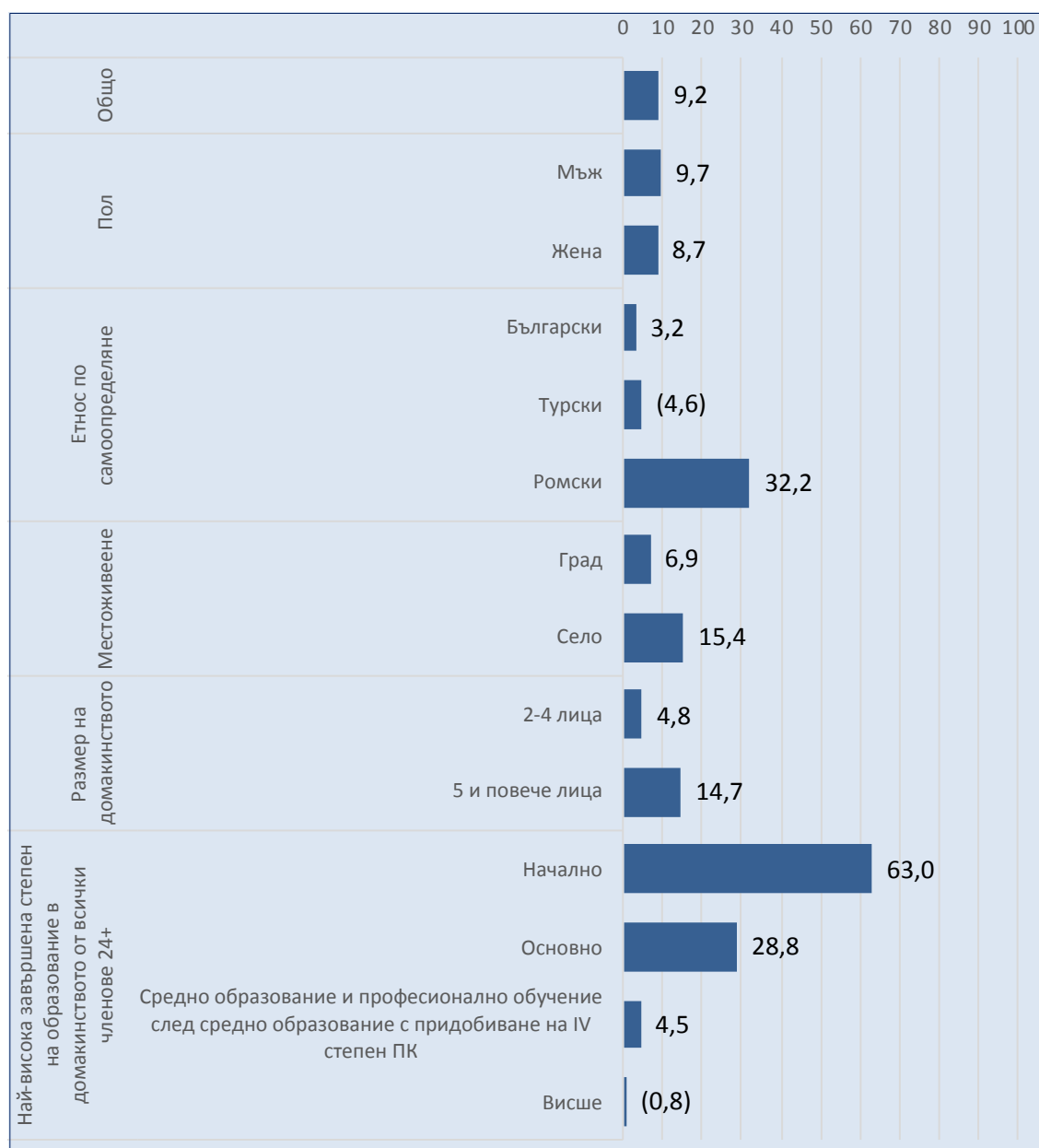
Недостатъчната образователна инфраструктура е сред факторите, които могат да доведат до по-висок риск от неравенство в образованието (напр. чрез увеличаване на разходите и усилията, които семействата полагат за образованието на децата си). Резултатите от проучването показват, че около 14,6 % от децата на възраст между 5 и 14 години живеят в райони, в които няма достатъчно училища или детски градини (Графика 6). Малкият брой наблюдения прави по-нататъшния анализ на данните статистически по-малко надежден. Това от своя страна не позволява да се направи по-точно описание на групите деца, които са изложени в по-голяма степен на риска от липса на училище в района, в който живеят. Въпреки това неравномерното разпределение на училищата в страната и закриването на много училища в районите с намаляващ брой деца са фактори, които трябва да се вземат предвид при анализа на данните.

Икономическият статус на семейството е важен фактор за благосъстоянието на децата. Ниските доходи излагат както родителите, така и децата, които са зависими от тях, на по-висок риск от бедност. Това понякога може да доведе до по-ранно напускане на училище от децата, за да започнат работа и да допринасят за доходите на семейството. Това от своя страна увеличава

риска от бедност и социално изключване в дългосрочен план поради ниското ниво на завършено образование и липсата на професионална квалификация. Индикаторът „деца в домакинства без работа срещу заплащане“ определя дела на децата в предучилищна и училищна възраст, живеещи в домакинства, в които преобладаващият брой членове нямат платена работа, и поради това по-уязвими към риска от бедност. Резултатите от проучването показват, че около едно на всеки десет деца на възраст между 5 и 14 години (9,2 %) живее в домакинство, в което повечето възрастни членове нямат платена работа (Графика 17).

Дезагрегираните данни показват, че вероятно съществува връзка между образованието на членовете на домакинството и риска от липса на платена работа. Делът на децата, живеещи в домакинства без работа срещу заплащане, спада от 63 % в домакинствата, в които никой от членовете няма по-високо от начално образование, до 4,5 % в домакинствата, в които най-високата степен на завършено образование е средно или професионално образование (данните за домакинствата, в които поне един от членовете е завършил висше образование, са статистически по-малко надеждни поради малкия брой наблюдения). Делът на децата от ромски произход, живеещи в домакинства без работа срещу заплащане (32,2 %), е много по-висок от този на децата от български етнически произход. Другата рискова група са децата, живеещи в селските райони, сред които делът на живеещите в домакинства без платена работа (15,4 %) е значително по-висок в сравнение с децата, живеещи от градовете (6,9 %) (Графика 17).

Графика 17: Дял на децата на възраст 5-14 години, живеещи в домакинства без работа срещу заплащане, по пол, етнос по самоопределяне, местоживеене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)^{a, b, c}

Бележки: ^a От всички деца на възраст 5-14 години (n = 2,654); претеглени резултати.

^b Домакинство без платена работа е домакинство, в което повече от 80 % от независимите членове (на възраст 18-59) нямат работа срещу заплащане или друг доход.

^c Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

¹ Съвет на Европейския съюз (2021), [Препоръка \(ЕС\) 2021/1004 на Съвета от 14 юни 2021 година за създаване на Европейска гаранция за децата](#), ОВ 2021 L 223.

² България, [Закон за закрила на детето](#), 13 юни 2000 г (последно изменение от 20 ноември 2020 г.), чл. 8, ал. 7.

³ За повече информация виж Monitor.bg (2021), [‘Всеки трети ученик без занималня’](#), 12 декември 2019 г.

-
- ⁴ UNICEF (2017), [Поведение и здраве при деца в училищна възраст – HBSC 2013/2014](#), юли 2017 г.
- ⁵ UNICEF (2017), [Поведение и здраве при деца в училищна възраст – HBSC 2013/2014](#), юли 2017 г.
- ⁶ Национален център по общественото здраве и анализи (2021), [Регистрирани случаи на остри интоксикации, свързани с употребата на психоактивни вещества през 2020 г. по възрастови групи, пол и вид вещество](#).
- ⁷ Национален център по общественото здраве и анализи (2021), [Извършени аборти по възраст на жената и по вид през 2020 г.](#)
- ⁸ Министерство на здравеопазването (2021), [Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021 – 2030 г.](#)
- ⁹ Министерство на здравеопазването (2021), [Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021 – 2030 г.](#)
- ¹⁰ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ¹¹ България, [Закон за предучилищното и училищното образование](#), 13 октомври 2015 г. (последно изменение от 18 септември 2020 г.).
- ¹² Министерски съвет (2021), [Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021 – 2030](#), 11 март 2021 г.
- ¹³ Национален статистически институт (2021), [Общообразователни училища по вид](#), 5 май 2021 г.
- ¹⁴ Eurostat (2020), [Pupil-teacher ratios in early childhood and primary education, 2018 \(number of pupils per teacher\)](#).
- ¹⁵ Министерски съвет (2021), [Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021 – 2030](#), 11 март 2021 г., стр. 24.
- ¹⁶ Министерски съвет (2021), [Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021 – 2030](#), 11 март 2021 г.; България, Министерски съвет (2013), [Стратегия за намаляване дела на преждевременно напусналите образователната система 2013 – 2020](#), 30 октомври 2013 г.
- ¹⁷ Министерски съвет (2021), [Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021 – 2030](#), 11 март 2021 г.
- ¹⁸ Национален статистически институт (2021), [Нетен коефициент на записване на населението в образователната система](#), 26 април 2021 г.
- ¹⁹ Национален статистически институт (2021), [Учащи и напуснали по причини и степен на образование](#), 26 април 2021 г.
- ²⁰ Европейска комисия (2020), [Съобщение на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите относно постигането на европейско пространство за образование до 2025 г.](#), COM(2020) 625 final, 30 септември 2020 г.
- ²¹ Съвет на Европейския съюз (2021), [Препоръка \(ЕС\) 2021/1004 на Съвета от 14 юни 2021 година за създаване на Европейска гаранция за децата](#), ОВ 2021 L 223.
- ²² Министерски съвет (2020), [Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030](#), 31 декември 2020 г.
- ²³ Министерски съвет (2020), [Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030](#), 31 декември 2020 г.
- ²⁴ България, Национален статистически институт (2021), [Относителен дял на бедните по пол и възрастови групи](#), 28 април 2021 г.
- ²⁵ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²⁶ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²⁷ International Labour Organisation (2017), [Global Estimates of Child Labour: results and trends, 2012-2016](#), Geneva, International Labour Organisation.
- ²⁸ Изразът „деца, оставени от родители, живеещи в чужбина“ се отнася за „деца, отгледани в родната им страна или в страната на обичайното им пребиваване, на които възрастните, отговарящи за тях, са емигрирали. Единият или двамата родители могат да оставят децата си при други членове на семейството, при приятели, при други хора от тяхната общност, в институция за деца или въобще без надзор. Оставянето на деца в страната по произход за кратък или продължителен период от време е често срещано явление, особено в страните със сезонна миграция, свързана със селското стопанство. За повече информация, виж UNICEF (2019), [Children "Left Behind"](#), UNICEF working paper.
- ²⁹ UNICEF (2014), [Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина](#), София, УНИЦЕФ България.
- ³⁰ От една страна, проучването не обхваща децата, живеещи в институционални (колективни) домакинства (например в социална услуга от резидентен тип), сред които може да има и деца, чиито родители живеят или

работят в чужбина. От друга страна, в по-големите домакинства членовете, пребиваващи в чужбина, може да не са родителите на детето.

3. Деца на възраст от 15 до 17 години

Акценти

- Повече от половината от децата на възраст между 15 и 17 години (52,4 %) посещават личния си лекар поне веднъж годишно, което е по-малко в сравнение с възрастните над 18 години (61 %). Делът на децата на възраст между 15 и 17 години, които никога не са посещавали личния си лекар (около 5 %), също е много по-висок в сравнение с този на възрастните (1,3 %).
- Повече от 7 % от децата на възраст между 15 и 17 години не са нито заети, нито учащи (NEET). Този дял е по-нисък в сравнение с лицата на възраст между 18 и 29 години (22,2 %). Въпреки това той трябва да бъде взет под внимание при разработването на политики, тъй като очертава група деца, за които има вероятност да останат с ниско ниво на завършено образование, което съответно би ги изложило на по-висок риск от безработица, бедност и социално изключване.
- Делът на децата от ромски произход на възраст между 15 и 17 години, живеещи в лоши жилищни условия (63,7 %), е около шест пъти по-висок в сравнение с децата от български етнически произход (10,6 %). Децата, живеещи в селски райони (41,2 %), изглежда са много по-изложени на риска от лоши жилищни условия в сравнение с децата, живеещи в градовете (14,8 %).
- Делът на децата на възраст между 15 и 17 години, живеещи в пренаселени жилища, е особено висок сред ромското население (почти 85 %), но е значително висок и сред децата, които се самоопределят като деца с български (около 47 %) или турски (около 46 %) етнически произход.

Възрастта между 15 и 17 години бележи началото на прехода на децата към зрелостта. През този период много деца преживяват бележите на зрелостта, като самостоятелност и независим живот, напускане на училище, започване на работа, засилено участие в социалния живот и др. На ниво политика децата над 15-годишна възраст и възрастните между 18 и 29 години често се обединяват в обща група, традиционно наричана „млади хора“.¹ Тъй като училището над 16-годишна възраст вече не е задължително, децата от тази възрастова група са изложени на по-висок риск от напускане на образователната система, което от своя страна увеличава уязвимостта им към бедност и материални лишения вследствие на ниското им ниво на образование, което често води до неравностойно положение на пазара на труда. Децата в тази възрастова група са изложени и на риска да попаднат в категорията незает и неучащ (NEET), което често е предпоставка за дългосрочна безработица и нисък икономически статус в дългосрочен план.

3.1. Здраве

Сред децата на възраст между 15 и 17 години проблемите, свързани със здравето, стават по-разнообразни и често са сходни с тези на младите възрастни. Нездравословното хранене, употребата на алкохол и тютюнопушенето, недостатъчната физическа активност и животът в нездравословна или замърсена среда са някои от факторите, които могат да имат дългосрочно въздействие върху здравето и качеството на живот на детето. Психичните и нервно-психичните заболявания през този период са сред водещите причини за появата на увреждания в Европа.² През 2020 г. са регистрирани общо 593 случая на деца на възраст между 16 и 18 години, страдащи от тежка интоксикация в резултат на злоупотреба с психоактивни вещества, включително 96 случая на употреба на наркотици (56 момчета и 40 момичета), 464 случая на

употреба на алкохол (338 момчета и 126 момичета) и 33 случая на комбинирана употреба на наркотици и алкохол (16 момчета и 17 момичета).³

През 2020 г. са извършени общо 1605 аборта на момичета на възраст между 15 и 19 години (591 спонтанни, 833 по желание и 181 по медицински показания).⁴

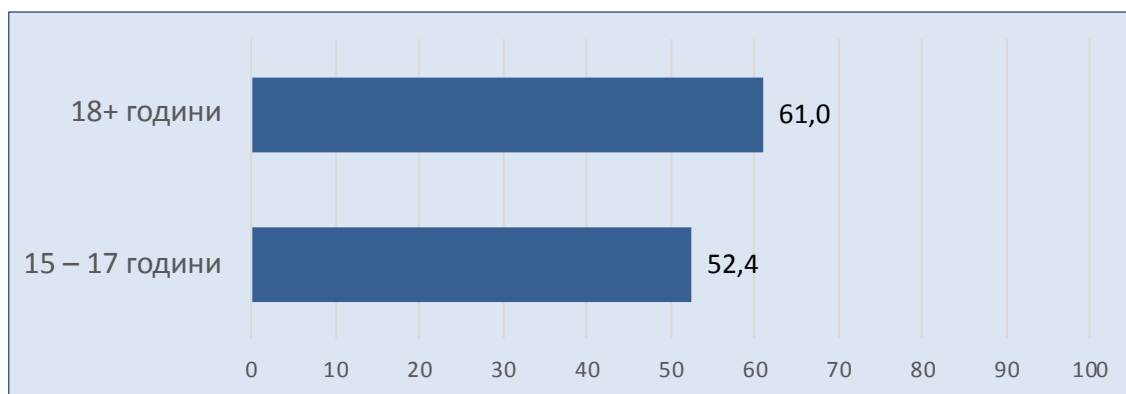
Здравноосигурителните вноски на децата на възраст между 15 и 17 години продължават да се покриват от държавния бюджет и те могат да се възползват от пакета от безплатни здравни услуги, покривани от Националната здравноосигурителна каса (НЗОК), независимо от това дали учат или работят.⁵

Основните предизвикателства са свързани с неравномерното разпределение на здравните специалисти в страната. Към 2020 г. в България има един лекар на 233 души и един зъболекар на 946 души. Има общо 342 лечебни заведения за болнична помощ с 54 216 болнични легла, и 2 098 заведения за извънболнична медицинска помощ.⁶ В сравнение с другите държави – членки на ЕС, България разполага със сравнително голям брой лечебни заведения и лекари. По данни на Евростат за 2019 г. от държавите от ЕС, за които има налични данни, България се нарежда на шесто място по брой практикуващи лекари на сто хиляди жители,⁷ на трето място по брой практикуващи лекари по дентална медицина на сто хиляди жители⁸ и на второ място по брой болнични легла на сто хиляди жители.⁹

Както превенцията, така и лечението са важни за поддържането на добро здраве. По отношение на превенцията, данните за България от Европейското здравно интервю (EHIS) показват, че 37,2 % от младите хора на възраст между 15 и 24 години никога не са си мерили кръвното налягане при здравен специалист, а 44,9 % никога не са проверявали нивото на кръвната си захар.¹⁰

Българският Закон за здравето предвижда финансова санкция за хората, които не се явяват на задължителния профилактичен медицински преглед,¹¹ извършван от общопрактикуващия им лекар. Индикаторът за времето, изминало от последното посещение при общопрактикуващ лекар, оценява честотата на посещенията на деца на възраст между 15 и 17 години при техния общопрактикуващ лекар. Данните от проучването сочат, че повече от половината от децата в тази възрастова група посещават общопрактикуващия си лекар поне веднъж годишно, което е по-малко в сравнение с възрастните над 18 години (Графика 18). Делът на децата на възраст между 15 и 17 години, които никога не са посещавали личния си лекар (около 5 %), също е много по-висок в сравнение с този на възрастните (1,3 %). В допълнение към предположението, че децата от тази възрастова група посещават по-рядко своя лекар, защото имат по-малко проблеми, свързани със здравето, при анализа на тези резултати трябва да се разгледат и въпросите, свързани с достъпността, както и културните особености сред определени групи от населението.

Графика 18: Обръщаемост към личен лекар: дял на децата на възраст 15-17 години, които са се консултирали с личния си лекар през последните 12 месеца (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 15-17 години ($n = 855$); претеглени резултати.

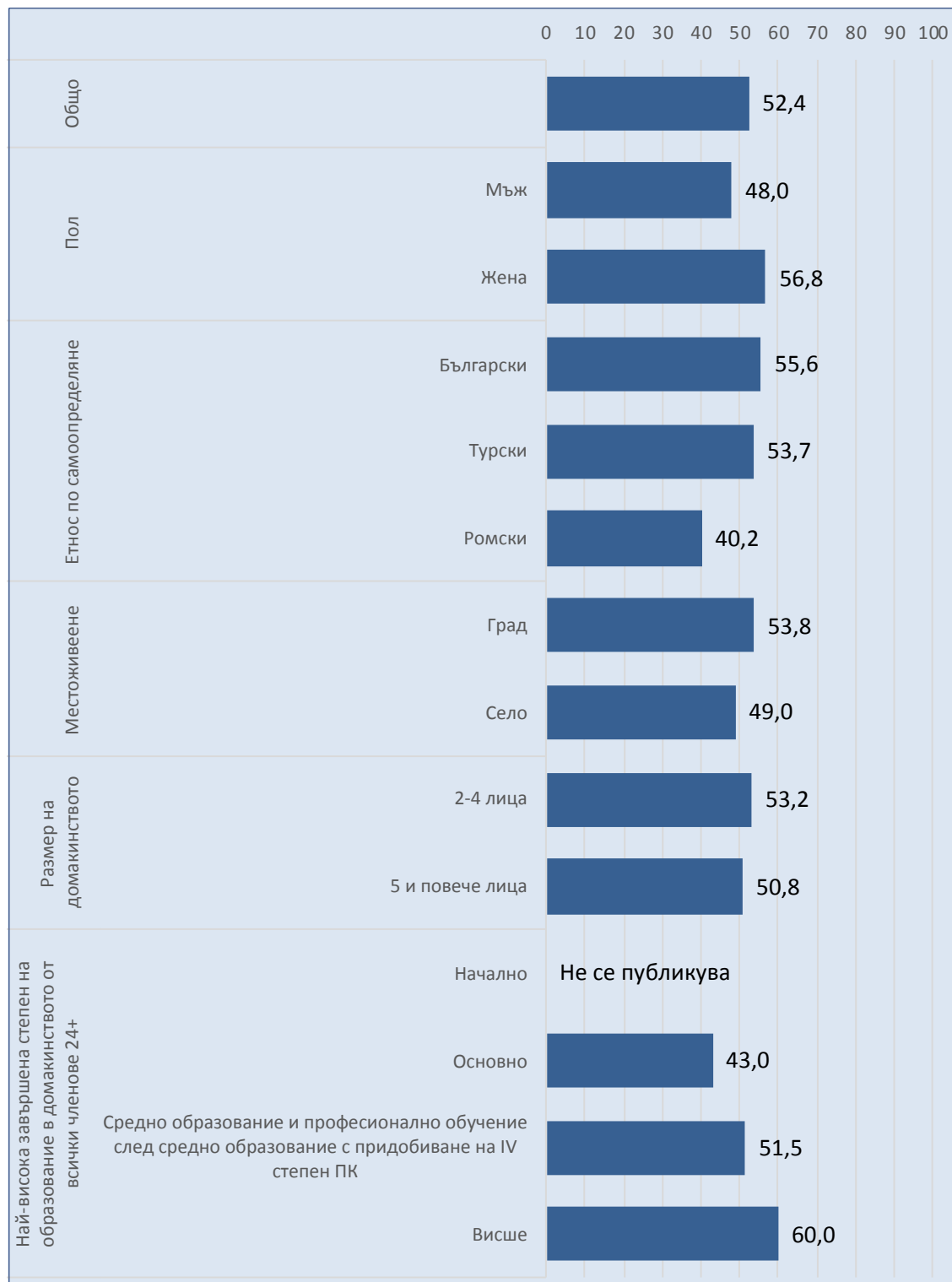
^b Въпрос от изследването: „Кога за последен път се консултирахте с Вашия личен лекар за себе си?“.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Дезагрегираните данни показват, че момичетата се консултират с лекар (както и със стоматолог) по-често от момчетата. Етническата принадлежност също изглежда е фактор, тъй като делът на децата от ромски произход, които посещават редовно общопрактикуващия си лекар, е по-нисък в сравнение с другите етнически групи. Делът на децата, които не са посещавали своя лекар през последните 12 месеца, е малко по-висок в селските райони, отколкото в градските, което може да е свързано с неравномерното разпределение на практикуващите лекари и отдалечеността от лекарския кабинет в някои по-слабо населени райони. По-ниското ниво на образование също изглежда е фактор, което може да е признак за липса на информираност за значението на профилактичните прегледи или за проблеми, свързани с достъпността. Друг въпрос, който изисква допълнително изследване, но не е обхванат от проучването, е делът на децата, които не посещават общопрактикуващ лекар, защото нямат такъв (Графика 19).

Графика 19: Обръщаемост към личен лекар: дял на децата на възраст 15-17 години, които са се консултирали с личния си лекар през последните 12 месеца, по пол, етнос по самоопределяне, местоживееене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 15-17 години (n = 855); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „Кога за последен път се консултирахте с Вашия личен лекар за себе си?“.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

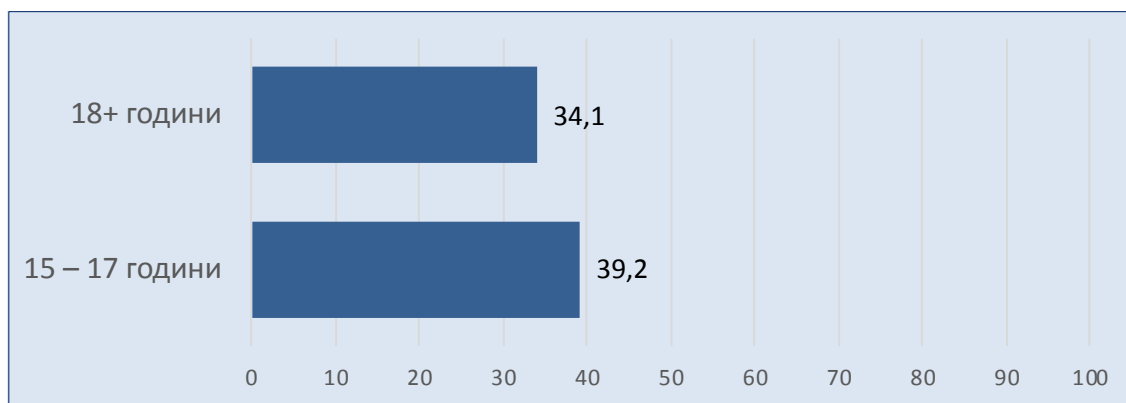
^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Въпреки че не съществува общоприето разбиране за оптималната честота на стоматологичните прегледи, може да се приеме, че добро орално здраве трудно може да се постигне, ако не се правят редовни стоматологични прегледи поне веднъж годишно.¹² В България това разбиране е отразено и в правилата за предоставяне на безплатни стоматологични услуги, въведени от Националната здравноосигурителна каса (НЗОК), според които годишният обем на безплатната стоматологична помощ включва един обстоен стоматологичен преглед и три медицински процедури за възрастни и един обстоен стоматологичен преглед и четири медицински процедури за деца.¹³ На практика обаче пациентите обикновено трябва да заплащат допълнително, за да покрият пълната стойност на стоматологичните услуги.¹⁴ През 2021 г. правителството прие нова, трета поред, Национална програма за профилактика на оралните заболявания при деца от 0 до 18 години в Република България 2021 - 2025 г. (Национална програма за профилактика на оралните заболявания при деца от 0 до 18 г. в Република България 2021 - 2025 г.).¹⁵ Националното епидемиологично проучване сред децата, което беше планирано за 2020 г. и трябваше да послужи като основа за изготвянето на документа, обаче беше отложено поради епидемията от COVID-19. Поради това програмата се основава на данните от предишното такова проучване, проведено през 2011 г.

Предложеният индикатор за времето, изминало от последното посещение при стоматолог, определя дела на децата на възраст между 15 и 17 години, които не го посещават редовно. Данните от проучването показват, че делът на децата в тази възрастова група, които са посещавали зъболекаря си през последните 12 месеца, е по-малък от 40 % (15,7 % са направили това през последните шест месеца, а останалите 23,5 % са го направили през последните между 6 и 12 месеца) (Графика 20). За сравнение, според същото проучване 12,7 % от възрастното население са посетили стоматолог през последните шест месеца, а 21,4 % - през последните между 6 и 12 месеца. Делът на децата, които никога не са посещавали лекар по дентална медицина, е 14,8 %, което е значително повече в сравнение с възрастните (5,5 %). Проучването не разглежда причините за нередовното посещение при зъболекар, но при анализа на данните трябва да се вземат предвид въпросите, свързани с достъпността. Въпреки че пакетът от безплатни стоматологични услуги за деца включва повече услуги, отколкото този за възрастни, тези услуги могат да се предоставят безплатно само от стоматолози, които са подписали договор с Националната здравноосигурителна каса (НЗОК). Това, в съчетание с неравномерното разпределение на зъболекарите в страната, е сред възможните причини за ограничената достъпност на безплатната стоматологична помощ, особено в по-слабо населените и отдалечени райони.

Графика 20: Обръщаемост към стоматолог: дял на децата на възраст 15-17 години, които са посетили стоматолог през последните 12 месеца (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 15-17 години ($n = 855$); претеглени резултати.

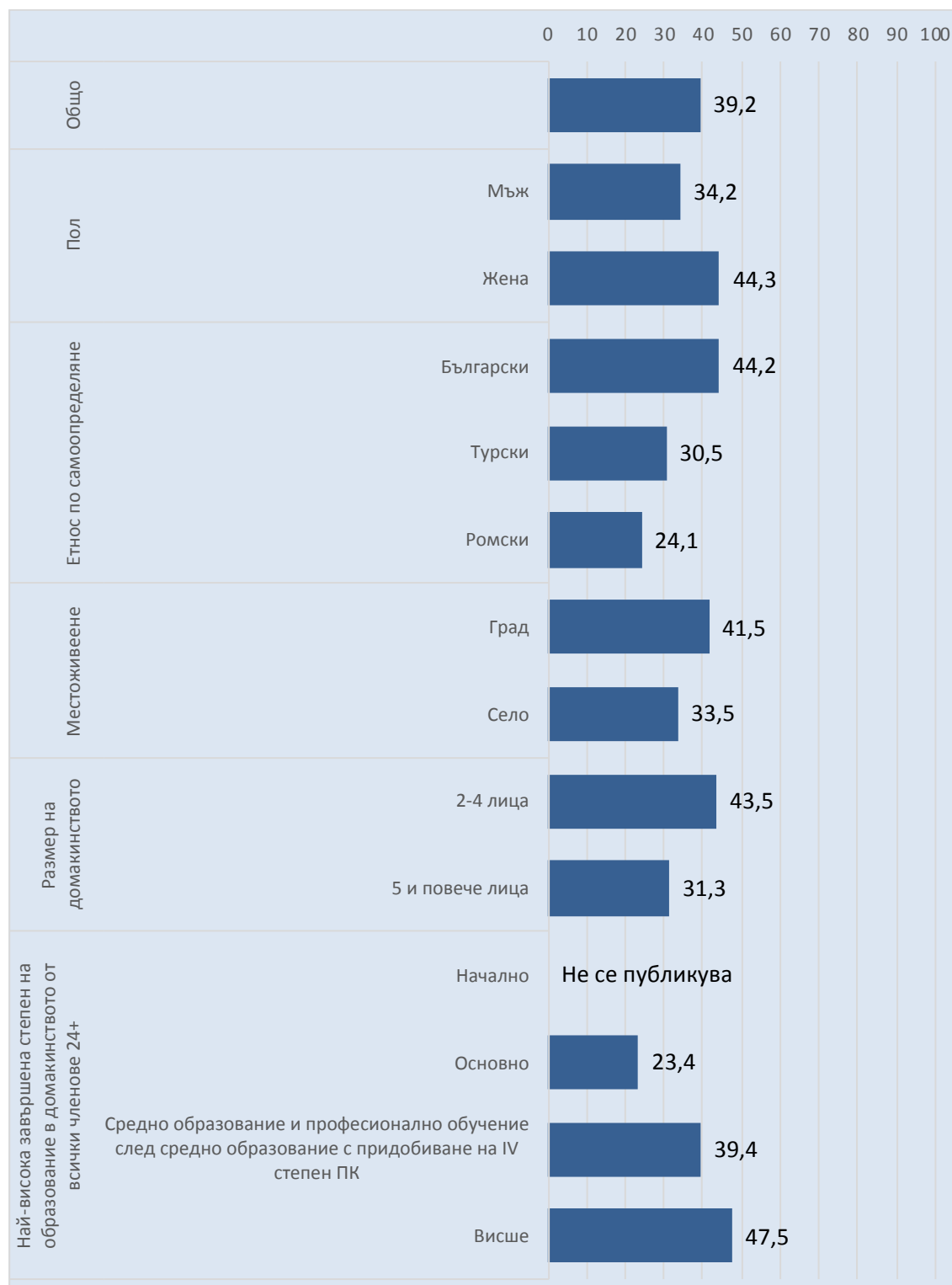
^b Въпрос от изследването: „Кога за последен път посетихте стоматолог или ортодонт (специалист по ортопедична стоматология) за себе си?“.

^c Категорията включва отговорите „Преди по-малко от 6 месеца“ и „Преди повече от 6, но не повече от 12 месеца“. Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Дезагрегираните данни показват, че децата, които посещават зъболекар по-рядко, са тези, живеещи в големи домакинства, и тези, които живеят в селските райони. Етническият произход също изглежда е фактор, въпреки че данните по етнос по самоопределяне са по-малко статистически надеждни поради малкия брой наблюдения. По отношение на пола делът на момичетата, които не са посещавали зъболекар повече от една година, е значително по-висок от този на момчетата (Графика 21).

Графика 21: Обръщаемост към стоматолог: дял на децата на възраст 15-17 години, които са посетили стоматолог през последните 12 месеца, по пол, етнос по самоопределяне, местоживее, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 15-17 години (n = 855); претеглени резултати.

^b Въпрос от изследването: „Кога за последен път посетихте стоматолог или ортодонт (специалист по ортопедична стоматология) за себе си?“.

^c Категорията включва отговорите „Преди по-малко от 6 месеца“ и „Преди повече от 6, но не повече от 12 месеца“. Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

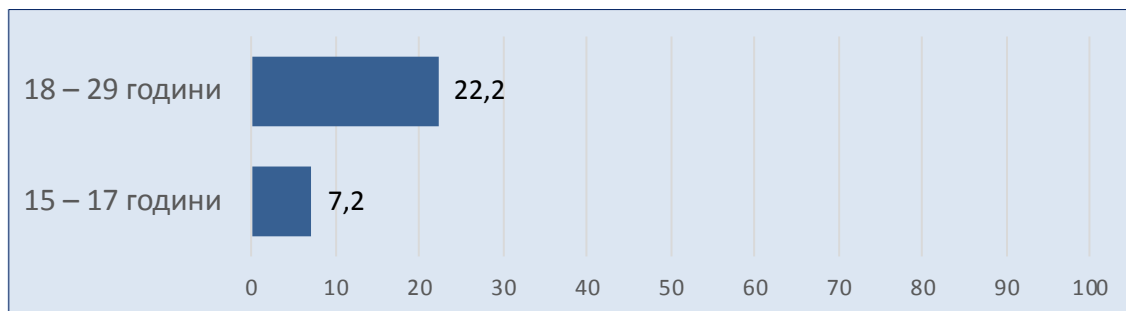
3.2. Образование и заетост

Деца на възраст между 15 и 17 години са в специфично положение, когато става въпрос за образование и заетост. От една страна, повечето от тях вече не са задължени да продължат да учат, тъй като задължителното образование приключва на 15-годишна възраст, а от друга страна, имат право да работят, макар и при определени условия. Според Евростат, като се вземат предвид както образованието (формално и неформално), така и заетостта, младите хора, включително децата над 15-годишна възраст, могат да бъдат разделени на четири големи категории: само учащи; едновременно учащи и работещи; само работещи; и нито работещи, нито учащи (NEET).¹⁶

Деца, които продължават да учат (само да учат или едновременно да учат и да работят), е вероятно да завършат по-висока степен на образование, което от своя страна увеличава шансовете им да си намерят по-добра работа, след като приключат прехода от образование към заетост. В същото време различни фактори допринасят за това децата да напускат училище, включително, но не само, икономически причини и негативни преживявания в училище, като например тормоз.¹⁷ В по-субективен план мотивацията за продължаване на образованието е свързана с начина, по който децата възприемат качеството на знанията и уменията, които получават в училище. Проучване сред ученици в гимназиален етап показва, че субективното възприятие на децата за значението на наученото в училище за бъдещата им кариера оказва влияние върху мотивацията им за учене.¹⁸ Не на последно място, децата, изложени на по-висок риск от бедност, може да са по-склонни да напуснат училище и да започнат работа, за да подобрят икономическото си положение.

В този контекст резултатите от проучването показват, че повече от 7 % от децата на възраст между 15 и 17 години нито работят, нито учат (NEET). Въпреки че този дял е много по-нисък от дела на NEET сред лицата на възраст между 18 и 29 години (22,2 % според същото проучване), той все пак трябва да бъде взет под внимание от при разработването на политики, тъй като очертава група деца, за които има вероятност да останат с ниско ниво на образование, което на свой ред би ги изложило на по-висок риск от безработица, бедност и социално изключване (Графика 22).

Графика 22: Дял на незаетите и неучещи деца на възраст 15-17 години NEET (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 15-17 години (n = 855) и всички респонденти на възраст 18-29 години (n = 3,175); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Как бихте определили своя трудов статус понастоящем?“; „През последните 4 седмици извършвали ли сте някаква работа срещу заплащане в пари или друг доход?“; „Учи ли лицето в момента?“. Сравнимостта с процента на Евростат NEET е ограничена поради разлика в определенията. Процентът на Евростат NEET е базиран на концепцията на Международната организация на труда (МОТ), която отчита работилите поне един час през изминалата седмица. В настоящото изследване освен това няма въпрос за участие в неформално образование или обучение

^c Стойността, оставаща до 100%, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

3.3. Условия на живот и бедност

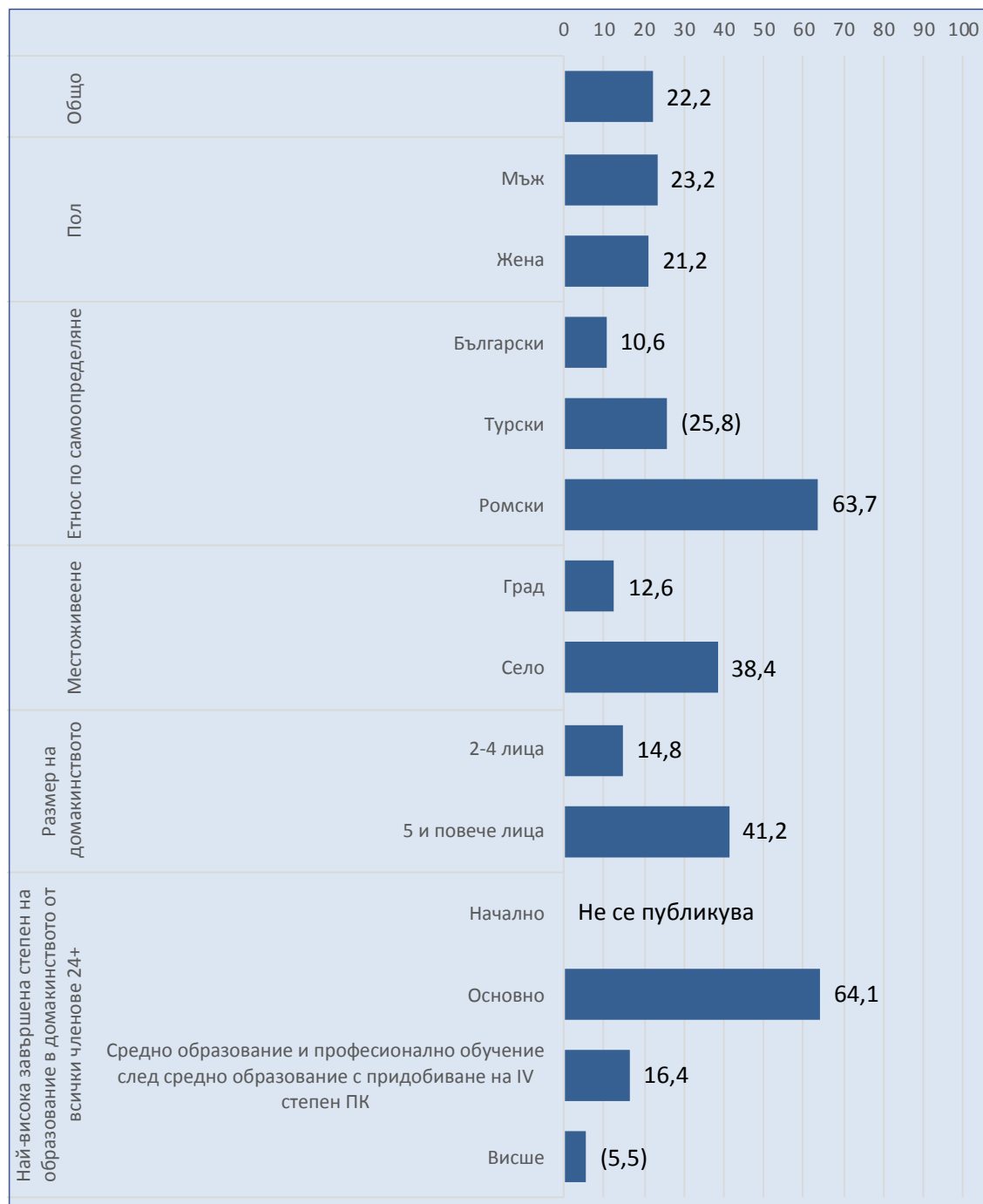
Условията на живот и семейната среда, в допълнение към риска от бедност, са важни фактори за прехода на децата към зряла възраст и могат да повлияят както на физическото, така и на психическото им здраве. В тази глава са очертани групите деца на възраст между 15 и 17 години, които са изложени на по-висок риск от бедност и/или липса на (качествена) подкрепа от страна на техните семейства.

Лошите условия на живот са силен фактор за физическото и емоционалното благосъстояние на децата. Освен рисковете за здравето, свързани с излагането на влага, студ или липса на вода, недостатъчното лично пространство у дома или лошите условия на живот могат да повлияят на самочувствието на децата, на възприятията им за собственото им финансово положение и на ефективното им участие в образователния процес.

Индикаторът за лоши жилищни условия определя дела на децата, които живеят в жилища, които са твърде тъмни, с течащ покрив, влажни стени или подове, или нямат баня, душ или тоалетна в жилището. Резултатите от проучването показват, че почти всяко четвърто дете на възраст между 15 и 17 години живее при такива условия (Графика 23). Резултатите от същото проучване показват, че делът на децата, живеещи при такива условия, е сходен в различните възрастови групи (22,2 % сред децата на възраст между 5 и 14 години и 24,4 % сред децата на възраст между 0 и 4 години) и е по-висок от средния процент на живеещите при лоши жилищни условия сред населението като цяло (18,7 %).¹⁹

Дезагрегираните данни очертават групите деца, които са изложени на по-висок риск да попаднат в тази категория. Освен нивото на образование в домакинството, което не може да бъде анализирано по-подробно поради малкия брой наблюдения за някои от категориите, етническата принадлежност изглежда е другият основен фактор, допринасящ за повишения риск от живот в лоши жилищни условия. Делът на децата от ромски произход, живеещи в лоши условия (63,7 %), е около шест пъти по-висок в сравнение с децата от български етнически произход (10,6 %). Значителна разлика се регистрира и по отношение на местоживеенето, като децата, живеещи в селски райони (41,2 %), изглежда са много по-изложени на риск от живот в лоши жилищни условия в сравнение с връстниците им, живеещи в градовете (14,8 %) (Графика 23).

Графика 23: Дял на децата на възраст 15-17 години, живеещи в лоши жилищни условия (в прекалено тъмно жилище или жилище с течащ покрив/мокри стени, под или без баня/душ или без тоалетна в жилището), по пол, етнос по самоопределяне, местоживее, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 15-17 години (n = 855); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Кои от изброените проблеми, свързани с жилището имате?: Тъмно, недостатъчна светлина ИЛИ Течащ покрив, влажни стени, основи и т.н.“; „Има ли в жилището: Баня с душ или вана ИЛИ Тоалетна - Да, вътре в жилището ИЛИ Да, извън жилището“. Съответства на индикатора на Евростат Tessa291.

^c Стойността, оставаща до 100 %, включва неотговорилите на съответния/те въпрос/и.

^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирувани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в

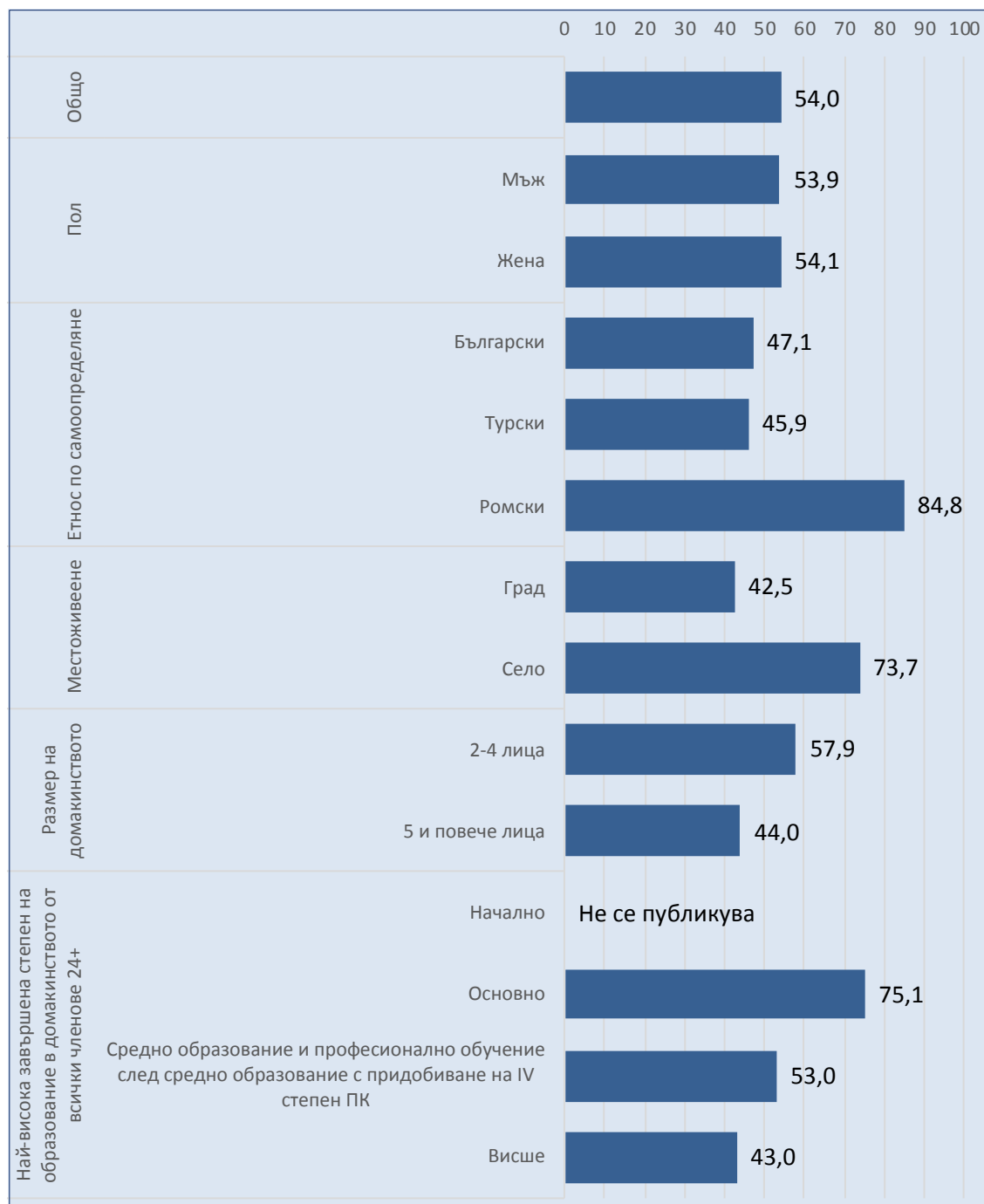
скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирувани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Що се отнася до пренаселеността, данните от проучването показват, че повече от половината от децата на възраст между 15 и 17 години (около 54 %) живеят в домакинства, които не разполагат с минималния брой стаи (Графика 24). Според определението на Евростат за пренаселеност това означава, че в тези домакинства няма отделна стая за децата над 15-годишна възраст (една стая за всеки две деца между 12 и 17 години от един и същи пол или една стая за всяко дете между 12 и 17 години, ако децата не са от един и същи пол). В България пренаселеността на жилищата е често срещан проблем за много хора, както показват резултатите от проучването, според които 34,8 % от населението живее в пренаселени жилища.²⁰ Въпреки това делът на децата, които живеят в пренаселени жилища, е много по-висок от средния във всички възрастови групи (51 % сред децата на възраст между 5 и 14 години и 56 % сред тези на възраст между 0 и 4 години), което е индикация, че децата са по-уязвими към този конкретен риск.

Дезагрегираните данни показват, че децата, живеещи в по-големи домакинства (с пет или повече членове), са изложени на по-голям риск от пренаселеност (73,7 %) в сравнение с децата, живеещи в по-малки домакинства с до четирима души (около 42 %). Делът на децата, живеещи в условия на пренаселеност, е особено висок сред ромското население (почти 85 %), но е значително висок и сред децата, които се самоопределят като деца от български (около 47 %) или турски (около 46 %) етнически произход. Образованието също изглежда значим фактор: делът на децата, живеещи в пренаселеност, спада от 75,1 % в домакинствата, в които най-високата степен на образование е основно, до около 43 % в домакинствата, в които поне един от членовете е завършил висше образование. Рискът от живеене в пренаселено жилище е по-малък за децата в селата (около 44 % в сравнение с 57,9 % в градовете), което може да се дължи на по-големите жилища (къщи), характерни за селските райони (Графика 24).

Графика 24: Дял на децата на възраст 15-17 години, живеещи в домакинство, което не разполага с минималния брой стаи съгласно Европейската дефиниция за пренаселеност, по пол, етнос по самоопределяне, местоживеене, размер на домакинството и най-висока завършена степен на образование от всички членове на домакинството на 24 и повече години (%)

Бележки: ^a От всички деца на възраст 15-17 години (n = 855); претеглени резултати.

^b Въпроси от изследването: „Колко стаи има в жилището? (Включват се всички стаи с площ 4 и повече кв. м, без сервизни помещения (бани, килери, перални помещения и др.))“.

Съответства на индикатора на Евростат *ilc_mdho05*.

^c Степен на пренаселеност: Счита се, че човек живее в пренаселено домакинство, ако домакинството няма на разположение минимален брой стаи, равен на: една стая за домакинството; една стая на двойка в домакинството; една стая за всеки един човек на възраст 18 или повече години; една стая за всеки двама души от същия пол между 12 и 17 години; една стая за всеки един човек на възраст между 12 и 17 години не включен в

предишната категория; една стая за всеки две деца под 12 години. Съответства на индикатора на Евростат *ilc_lvho05a*.

^d Оценки, базирани на малък брой случаи, са статистически по-малко надеждни. Поради това резултатите, базирани на 20 до 49 реално анкетирани лица в цялата група – или базирани на клетки с по-малко от 20 лица – са отбелязани (стойността е публикувана в скоби). Оценки, базирани на по-малко от 20 реално анкетирани лица в цялата група не се публикуват.

Източник: Изследване на НСИ и FRA от 2020 г.

Деца и младежите на възраст между 15 и 29 години са признати от държавата за една от най-уязвимите групи по отношение на бедността. Това е свързано с фактори като преждевременно напускане на училище, попадане в категорията NEET, трудности при прехода от образование към заетост и др. Резултатите от проучването потвърждават този извод, като се определят, че делът на децата на възраст между 15 и 17 години, които са изложени на риск от бедност (31,3 %), е по-висок в сравнение с населението като цяло (23,6 %) и в сравнение с повечето други възрастови групи от населението.²¹

Според Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030 семейства с деца на самотни родители, както и домакинствата с три и повече деца са изложени на най-висок риск от бедност, заедно с възрастните хора (над 65 години), които живеят сами.²² Това се потвърждава от резултатите от проучването, които показват, че делът на децата на възраст между 15 и 17 години, които живеят в домакинства, в които поне едно лице си е легнало гладно, защото няма пари за храна, е по-висок (7,3 %) в сравнение с населението като цяло (4,2 %) и с другите възрастови групи от възрастното население и по-нисък в сравнение с децата на възраст между 0 и 15 години (8,1 %).²³

В България много хора заминават за други страни за дълги периоди от време, най-вече в търсене на по-добра работа, като оставят децата си в страната. По данни на УНИЦЕФ на всяко пето българско дете единият или и двамата родители работят в чужбина.²⁴ Раздялата с единия или с двамата родители има много негативни последици за децата, които могат да бъдат както физически (децата боледуват по-често и по-рядко посещават лекар), така и психологически (нарушен баланс на личната свобода и свързаните с нея трудно управляеми рискове).²⁵ През 2019 г. децата, на които единият или двамата родители пребивават в чужбина, съставляват втората по големина група деца, настанени в домове за деца, лишени от родителски грижи (равна по брой на децата, на които единият или двамата родители са починали, и втора по брой след децата, идващи от семейства с повече от три деца).²⁶

Проучването определя дела на децата на възраст 15-17 години, при които поне един член на домакинството е бил в чужбина за поне три месеца през последните две години. Данните показват, че приблизително едно на всеки десет деца от тази възрастова група (10,2 %) попада в тази категория, което е малко по-малко, отколкото сред децата на възраст 5-14 години (около 11 %) и 0-4 години (около 12 %).²⁷

¹ Например виж Eurostat (2020), [Being young in Europe today](#).

² World Health Organisation (2014), [Investing in children: the European child and adolescent health strategy 2015–2020](#), Copenhagen, World Health Organisation, 28 юли 2014 г.

³ Национален център по общественото здраве и анализи (2021), [Регистрирани случаи на остри интоксикации, свързани с употребата на психоактивни вещества през 2020 г. по възрастови групи, пол и вид вещество](#).

⁴ Национален център по общественото здраве и анализи (2021), [Извършени аборти по възраст на жената и по вид през 2020 г.](#)

⁵ България, [Закон за здравното осигуряване](#), 19 юни 1998 г. (последно изменение от 12 март 2021 г.), чл. 40. След навършване на 18-годишна възраст лицата продължават да се осигуряват за сметка на държавния бюджет, само ако учат редовно или са студенти или докторанти на редовно обучение.

-
- ⁶ Национален статистически институт (2021), [Население на един лекар и на един лекар по дентална медицина на 31.12.2020 г. по статистически зони, статистически райони и области](#), 17 юни 2021 г.
- ⁷ Eurostat (2020), [Practicing physicians](#).
- ⁸ Eurostat (2020), [Practicing dentists](#).
- ⁹ Eurostat (2020), [Hospital beds](#).
- ¹⁰ Национален статистически институт (2021), [Европейско здравно интервю – трета вълна, 2019 година \(окончателни данни\)](#).
- ¹¹ България, [Закон за здравето](#), 1 януари 2005 г. (последно изменение от 12 март 2021 г.), чл. 209.
- ¹² World Health Organization (2005), [How frequently should children and adults receive routine dental checks? Summary of a HEN network member's report](#), Copenhagen, World Health Organization.
- ¹³ Министерство на здравеопазването, [Национален рамков договор за денталните дейности между Националната здравноосигурителна каса и Българския зъболекарски съюз за 2020 – 2022 г.](#), 1 декември 2020 г. (последно изменение от 23 декември 2020 г.).
- ¹⁴ Министерство на здравеопазването (2021), [Достъп до медицинска помощ: такси при зъболекаря](#).
- ¹⁵ Министерски съвет (2021), [Национална програма за профилактика на оралните заболявания при деца от 0 до 18 г. в Република България 2021 - 2025 г.](#), 5 март 2021 г.
- ¹⁶ Eurostat (2020), [Being young in Europe today](#).
- ¹⁷ Държавна агенция за закрила на детето (2021), [Бяла книга за детето 2020](#); България, Институт за изследвания в образованието (2020), [Обратно в училище: качеството на училищния живот като предпоставка за повишаване на ангажираността и превенция на отпадането](#).
- ¹⁸ Институт за изследвания в образованието (2020), [Обратно в училище: качеството на училищния живот като предпоставка за повишаване на ангажираността и превенция на отпадането](#).
- ¹⁹ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²⁰ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²¹ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²² Министерски съвет (2020), [Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030](#), 31 декември 2020 г., стр. 73.
- ²³ Национален статистически институт, Агенция на ЕС за основните права и Център за изследване на демокрацията (2020), Ключови показатели за социално включване и основни права в България, София, Национален статистически институт (работен вариант на доклад, подготвен в рамките на проект BGLD-3.001-0001 „Нови подходи за генериране на данни за трудно достижими групи от населението, изложени на риск от нарушаване на техните права“).
- ²⁴ UNICEF (2014), [Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина](#), София, УНИЦЕФ България.
- ²⁵ UNICEF (2014), [Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина](#), София, УНИЦЕФ България.
- ²⁶ Държавна агенция за закрила на детето (2020), [Информационна карта за домовете за деца, лишени от родителски грижи, за календарната 2019 г.](#)
- ²⁷ От една страна, проучването не обхваща децата, живеещи в институционални (колективни) домакинства (например в социална услуга от резидентен тип), сред които може да има и деца, чиито родители живеят или работят в чужбина. От друга страна, в по-големите домакинства членовете, пребиваващи в чужбина, може да не са родителите на детето.

Изводи и препоръки

Целта на настоящия доклад е да допринесе за разработването и прилагането на основани на доказателства политики в областта на правата на детето. В него се анализира положението на децата в България в три основни тематични области: (1) здравеопазване, (2) образование, грижи и развитие, и (3) условия на живот, бедност и семейна среда. Тъй като децата преминават през различни периоди в своето развитие, всеки от които има своите специфични особености, анализът е структуриран по възрастови групи, за да отрази тези особености във възможно най-голяма степен. Въз основа на данните от проучването и като се вземат предвид етапите в развитието на децата и съответните промени в обхвата на техните права и задължения, децата са разделени на три възрастови групи: малки деца до 4 години, деца между 5 и 14 години и деца на 15 и повече години до навършване на 18 години, когато стават възрастни. Освен че откроява основните проблеми, които трябва да бъдат решени, настоящият анализ може да послужи и като отправна точка за оценка на въздействието на политиките и мерките, насочени към децата. В доклада се посочват областите, които изискват допълнително изследване, за да се разберат по-добре съществуващите проблеми и да се предприемат мерки за преодоляването им.

Резултатите от проучването показват, че въпреки усилията на държавата все още има проблеми, които трябва да бъдат решени, особено по отношение на някои уязвими групи деца, които са изложени на по-висок риск от нарушаване на правата им поради липса на образование, бедност и социално изключване.

Здраве

Въпреки че всички деца в България са здравно осигурени от държавата до навършване на 18 години, продължават да съществуват проблеми, свързани с наличието и достъпността на здравни грижи. Една от областите, които се нуждаят от особено внимание, е превенцията. Държавата е признала значението на здравната профилактика и я е определила като приоритетна област в основните стратегически документи в областта на детското здраве: Националната програма за подобряване на майчиното и детското здраве 2021 – 2030 г.¹ и Националната програма за профилактика на оралните заболявания при деца от 0 до 18 години в Република България 2021 – 2025 г.² Все пак данните от проучването показват, че са необходими допълнителни усилия във връзка с насърчаване на превенцията на заболяванията, по-специално на профилактичните дейности, ваксинационния обхват (според проучването 92,9 % от децата на възраст между 0 и 2 години имат всички необходими за възрастта им имунизации) и здравословния начин на живот. Обещаваща практика за подобряване на здравното обслужване на децата, особено сред ромското население, е мрежата от здравни медиатори, която трябва да бъде допълнително укрепена и разширена.

Европейската гаранция за детето признава правото на всяко дете на здравно обслужване. Равният и ефективен достъп до здравни грижи е един от приоритетите, заложили в Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030 година. Както показват резултатите от проучването, необходими са конкретни мерки за подобряване на достъпността на първичните и специализираните здравни услуги за децата в отдалечените (селските) райони, както и за децата от ромски произход. Навременното диагностициране и лечение на хронични заболявания, както и рехабилитацията при дълготрайни увреждания, са други области, които се нуждаят от внимание (според проучването 2,6 % от децата на възраст 5-14 години имат дълготрайни заболявания или здравословни проблеми).

Проблеми, които не са обхванати от проучването, но са също толкова важни и поради това се нуждаят от допълнителни изследвания, са психичното здраве и здравословният начин на живот (включително хранене и спорт). И двете са ключови фактори за здравето и благосъстоянието на децата и трябва да бъдат задълбочено анализирани, особено в контекста на епидемията от COVID-19, която значително промени ежедневието на много деца.

Образование, грижи и развитие

Образованието и грижите в ранна детска възраст, както и предучилищното и училищното образование са ключови фактори за развитието на децата, които имат и дългосрочно въздействие върху живота им като възрастни. Достъпът до образование и грижи обаче изглежда труден за много български деца. Българското правителство е признало значението на образованието в ранна възраст, включително като фактор за предотвратяване на отпадането от училище. В резултат на това бяха предприети редица мерки, включително намаляване на възрастта за задължително предучилищно образование от пет на четири години и предоставяне на финансова компенсация на родителите, чиито деца не посещават детска градина поради липса на места. Въпреки това, както показва проучването, почти 60 % от децата на възраст между 0 и 4 години не посещават детски градини или ясли, а около 23 % от децата на възраст между 3 и 6 години (възрастта за започване на задължителното начално образование) не посещават заведение за предучилищно образование и грижи в ранна детска възраст. Поради това са необходими допълнителни усилия за подобряване на наличието и достъпността както на образованието и грижите в ранна детска възраст, така и на предучилищното образование, включително, но не само, чрез решаване на проблемите, свързани с неравномерното разпределение на детските градини и яслите (особено в големите градове), и улесняване на достъпа до детски градини и ясли в отдалечените (предимно селски) райони.

По отношение на училищното образование правителството е признало увеличаването на дела на децата, включени в образованието, за основна политическа цел. Повишаването на посещаемостта и намаляването на отпадането от училище са определени като приоритетни области на интервенция в Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021-2030 г.³ Поредицата от мерки, предприети до момента, включително въвеждането през 2017 г. на междусекторен механизъм за съвместна работа на институциите по обхващане, включване и предотвратяване на отпадането от образователната система,⁴ постигнаха желаното въздействие, което се илюстрира и от проучването (почти 95 % от децата в задължителна училищна възраст посещават училище). Въпреки това тези резултати трябва да бъдат поддържани и допълнително подобрени, особено след епидемията от COVID-19 и предизвикателствата, произтичащи от честото преминаване между присъствено обучение и обучение в електронна среда. В това отношение, както показва проучването, някои групи деца са особено уязвими по отношение на риска от напускане на образованието (например децата от ромски произход и децата, живеещи в домакинства с по-ниско ниво на завършено образование) и поради това трябва да бъдат приоритетна цел на бъдещите политики и мерки.

И накрая, необходими са допълнителни изследвания и съответни мерки за справяне с положението на децата, чиито родители са в чужбина през по-голямата част от времето. Измеренията и въздействието на това явление, станало известно като „деца, оставени от родители, живеещи в чужбина“, са само частично обхванати от проучването. Негативното въздействие на този феномен върху децата е широко обсъждано в експертната общност и политиките също трябва да предприемат мерки в тази насока.

Условия на живот, бедност и семейна среда

Условията на живот и финансовото положение на децата и техните семейства оказват влияние върху тяхното физическо и психологическо развитие и благосъстояние. Европейската гаранция за детето обявява достойното жилище и адекватното хранене за съществени за децата, особено за тези, които са изложени на риск от бедност. В Националната стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване до 2030 г.⁵ децата също са изведени като приоритет и като особено уязвима група. Както показва проучването обаче, постигнатите до момента резултати не са задоволителни (повече от 20 % от децата живеят в лоши жилищни условия, а повече от 50 % – в пренаселени жилища). Следователно са необходими допълнителни мерки за подобряване на условията на живот на семействата с деца, включително чрез решаване на продължаващите проблеми, свързани с наличието и достъпността на жилища.

Също толкова важно е намаляването на броя на децата, живеещи в бедност. Както показва проучването, делът на лицата, изложени на риск от бедност, е най-висок сред децата и възрастните хора (лица на възраст 60 и повече години). Ето защо тези две групи следва да бъдат приоритетни в бъдещите политики и мерки срещу бедността и социалното изключване.

Необходими са и допълнителни изследвания на положението на децата, живеещи в институционални домакинства (напр. социални услуги за деца без родители). Тази група не е обхваната от проучването и трябва да бъде изследвана самостоятелно, за да се допълни анализът на уязвимостта на децата към бедност, социално изключване и нарушаване на правата.

¹ Министерство на здравеопазването (2021), [Национална програма за подобряване на майчиното и детско здраве 2021 – 2030 г.](#)

² Министерски съвет (2021), [Национална програма за профилактика на оралните заболявания при деца от 0 до 18 г. в Република България 2021 - 2025 г.](#), 5 март 2021 г.

³ Министерски съвет (2021), [Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България 2021 – 2030](#), 11 март 2021 г.

⁴ Министерски съвет (2018), [Постановление № 100 от 8 юни 2018 г. за създаване и функциониране на Механизъм за съвместна работа на институциите по обхващане, включване и предотвратяване на отпадането от образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст](#), 8 юни 2018 г. (последно изменение от 18 октомври 2019 г.).

⁵ Министерски съвет (2020), [Национална стратегия за намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване 2030](#), 31 декември 2020 г.